

שער רביעי

ראש מחלקת מבצעים

ינואר 1951 – דצמבר 1952

30 ◀ הערת עורך: יצחק רבין בראש מחלקת מבצעים באגף המטה הכללי,

ינואר 1951–דצמבר 1952

ב־1 בינואר 1951 נכנס רבין לתפקיד ראש מחלקת מבצעים באג"ם. בנייר עבודה שרשם באותו חודש פירט את תפקידי המחלקה: לתכנן את מבצעי צה"ל ולשאת באחריות מטה לביצועם היעיל, לשאת באחריות מטה לכוננותם ולכושרם המלחמתי של כל כוחות צה"ל, לשאת באחריות מטה להדרכתו של הציבור האזרחי בנוהלי ההגנה האזרחית ולשמש מוצב פיקוד עליון של הרמטכ"ל בשעת מלחמה.

בנייר העבודה המליץ להרכיב את המחלקה מכמה ענפים ומדורים: ענף מבצעים, שתכנן והפעיל את כל הפעילות הקרבית של צה"ל; ענף ביטחון מרחבי, שהיה אחראי לביטחון בספר, בחופים ובאוויר; ענף כוננות וגיוס שהיה מופקד על תכנון הגיוס והקפדה על הכוננות; ענף התיישבות, שהיה אחראי להתאמת תכניות פיתוח והתיישבות לצורכי המבצעים או ההגנה המרחבית; ענף הממשל הצבאי, שהיה הזרוע המפקחת, המייעצת והמדריכה בכל הנוגע לשטחי הממשל הצבאי והשיפוט בתוכם; מדור לקח קרבי, שתפקידו היה לבחון את ניסיון הלחימה של כוחות צה"ל ולהסיק את המסקנות המתבקשות מלימוד זה (א"צ, 7/55/108).

רבין כיהן בתפקיד זה עד לנסיעתו להשתלמות באנגליה בסוף 1952. בתקופת כהונתו עסק במכלול הנושאים שעליהם הייתה המחלקה ממונה וירד לפרטי הפרטים של ניהולה. מסמכים רבים, ובהם דו"חות חודשיים על פעילות המחלקה, יצאו בחתימת ידו מן הלשכה. הוא נהג גם להוסיף בכתב ידו על גבי מכתבים שהונחו על שולחנו חוות דעת, המלצה או הוראות נוספות לביצוע. רק חלק מזערי של התכתובת הענפה שלו מתפרסם במסמכים המובאים להלן. דין וחשבון מסכם על ארגון המחלקה ופעילותה בשנת התקציב הראשונה שלו מובא בתעודה 48.

31 ◀ אל ראש אג"ם, מרכזי מקלף

אג"ם/מבצעים, 9 בינואר 1951

תוצאות מלחמת העצמאות יצרו בעיות שליטה וסמכות במקומות שונים בלטרון ובירושלים ובסביבתה: הדרך מירושלים לבית לחם נשארה בחלקה בידי ישראל; הרובע היהודי והמקומות הקדושים נפלו לידי הירדנים ולא הייתה גישה חופשית אליהם; אזור האוניברסיטה העברית ובית החולים "הדסה" בהר הצופים הפכו למובלעת ישראלית, והדרך אל ההר נותרה בידי הירדנים; אזור לטרון נשאר בשליטה ירדנית כולל תחנת השאיבה וחלק מכביש ירושלים–תל אביב; חלק ממסילת הברזל של הרכבת לירושלים עבר אף הוא בשטח ירדני.

המחלוקת בנושאים אלה לא הוכרעה בהסכם שביתת הנשק עם ירדן (3 באפריל 1949) ועל פי סעיף 8 של ההסכם הם הועברו לדיוניה של ועדה מיוחדת של נציגי ישראל וירדן. בסעיף זה נקבע כי הוועדה המיוחדת תדון בחופש התנועה בדרכים חיוניות, בכללן דרך בית לחם ודרך לטרון–ירושלים, בחידוש עבודתם הסדירה של המוסדות התרבותיים וההומניטריים שעל הר הצופים ובגישה חופשית אליהם, בגישה חופשית אל המקומות הקדושים ואל מוסדות תרבות, בשימוש בבית הקברות שעל הר הזיתים, בחידוש עבודתה של תחנת השאיבה בלטרון, בהספקת חשמל לעיר העתיקה ובחידוש התנועה בקו מסילת הברזל לירושלים.

הוועדה המיוחדת התכנסה לראשונה ב־20 באפריל 1949 והוסיפה ונפגשה כמה פעמים עד ינואר 1950 אך לא הגיעה לכלל הסכם. לאחר הפסקה ממושכת חידשה הוועדה את ישיבותיה ב־12 באוקטובר אותה שנה. ואולם בישיבה זו ובכמה ישיבות שבאו בעקבותיה בחודשים נובמבר ודצמבר העלו הירדנים דרישה לכלול בדיוני הוועדה נושאים שלא נכללו בסעיף 8 במפורש, ושנגעו לסעיפים אחרים בהסכם שביתת הנשק. ישראל לא קיבלה את הדרישה הזאת, אך בכמה התייעצויות במשרד החוץ במהלך אותם חודשים הוחלט כי אף שאין סיכוי להצלחת פעולתה של הוועדה יש להמשיך להשתתף בדיוניה ולא להפסיק את השיחות ביזמה ישראלית. ב־20 בדצמבר, לקראת אחת מפגישות הוועדה, גיבש משרד החוץ הצעה לפתרון חלק מן הנושאים שנכללו בסעיף 8. הצעת המשרד הייתה מותנית בהסכמת המטה הכללי של צה"ל (ראו תכתובת וסיכום על עבודת הוועדה, גנזך המדינה, חץ 2948/7).

ב־25 בדצמבר הופנו השאלות אל סגן הרמטכ"ל וממנו אל מחלקת מבצעים (א"צ, 1338/79/254). השאלות העיקריות היו: האם לתת חשמל לעיר העתיקה בתור מחווה לפתיחת המשא ומתן? כיצד לאפשר מעבר לבית לחם? מה הן תכניות הצבא לחלוקת שטחי ההפקר בלטרון ולמעבר להר הצופים? במכתב שלפנינו משיב רבין על השאלות הללו, ככל הנראה לקראת פגישת הוועדה ב־11 בינואר 1951. הירדנים דחו את השתתפותם בשיבה זו ובאלה שהתקיימו אחריה, ובסופו של דבר לא הצליחה הוועדה להתכנס ולפתור את בעיותיו של סעיף 8 והן המשיכו ללוות את יחסי ישראל-ירדן במשך 19 שנה.

מכשול בטון בקרבת שער מנדלבאום בירושלים, מאי 1951 (צילום הנס פין)

סודי ביותר-דחוף

הנידון: משא ומתן סביב סעיף 8 מהסכם שביתת הנשק עם עבר הירדן
למכתבך 25.12.50 מ־568/437/8

נראות לנו ההצעות הבאות:

1. חלוקת שטח ההפקר של לטרון

- (א) נראה לנו כי אין להעלות בעיה זאת כבעיה חיונית אלא בהסכם שגרה להשלמת חלוקת שטחי ההפקר. חשוב להדגיש כי בעצם אין לנו עוד צורך בכביש לטרון, מאחר שכביש הגבורה¹ עונה על הצרכים.
- (ב) אין לקבל הסדר שלפיו יורשה לנו להשתמש בכביש מבלי לשנות את הסטטוס הכללי בסביבה, כולל קבלת שטחים נוספים בהתאם למה שיפורט להלן. הסדר של חופש תנועה בשטח כדאי מצדנו רק באם נהיה מוכנים להגיב על פגיעה ראשונה שלהם בתפיסה מידית של המשלטים החולשים על הכביש, זאת אומרת תפיסה בכוח של שטח המוגדר כירדני.
- (ג) נראות לנו 3 הצעות אפשריות של חילופים טריטוריאליים בסביבה. 3 הצעות מכוונות להשיג עבורנו את הביטחון המקסימלי בשימוש בכביש לטרון-ירושלים; הן כוללות שטח מקסימלי, אופטימלי ומינימלי לביטחון זה. השטח המינימלי כולל בתוכו את רכס התותחים מעל לדיר איוב ואת מנזר לטרון.

1. דרך חלופית שנשללה מיד לאחר מלחמת העצמאות בין חולדה לצומת שמשון, במקום הקטע בכביש ירושלים-תל אביב ליד משטרת לטרון ומנזר השתקנים שנשאר בשטחה של ירדן, ושנחסם לתנועה.

בהצעות אלה יש לחלק את שטח ההפקר כך שהרצועה הדרומית כולה תעמוד לרשותנו והמערבית צפונית תימסר לעבר הירדן. כתמורה על השטח הירדני הנדרש על ידינו אנו מציעים בשלוש הצעות תמורות הכוללות רכסים המבטיחים לעבר הירדן את ביטחון עמק איילון ממערב וממזרח. רכסים אלה כוללים את רכס בית נובא ממזרח, את רכס שילטה-ביר מעין ממערב. כן אנו מציעים בחילופים אלה את הכפרים שילטה, אל-בורג', ביר מעין וחרבת עז'ז'ול, כך שניתן לעבר הירדן לראות בהחלפה "גאולה" של מספר כפרים (תמורת אבדן אמואס וילו בהצעה המקסימלית שלנו, או אבדן אמואס באופטימליה; בהצעה המינימלית לא עובר שום כפר ערבי לרשותנו פרט לכפר הקטן לטרון עצמו).

(ד) בהצעה המינימלית הכללנו תביעה שלנו לקבלת שטח משלט ה"רדאר" כפיצוי על התמורה הגדולה אותה אנו מציעים (2 קווי רכס חשובים ר-4 כפרים).

2. חלוקת שטחי ההפקר בירושלים

(א) לגבי שטח ההפקר נראה לנו כי ניתן לחלקו על ידי חצייתו, פרט למספר מקומות בהם אנו כבר יושבים בחלק הארי שלו; תמורתם אנו מציעים העברת חלקים מסוימים במקומות אחרים לרשות עבר הירדן.

(ב) אין הצעה זו כוללת חלוקת השטחים המפורזים בהר הצופים ובחוות הלימוד – ארמון הממשלה.

(ג) לגבי השטח המפורז של ארמון הממשלה וחוות הלימוד אנו מציעים קו מסוים המאפשר לנו שליטה על הרכס החשוב מאוד בסביבה זאת להגנת דרום ירושלים.

(ד) בעיית חלוקת השטח המפורז בהר הצופים נראה לנו שכדאי לדחותה עד לאחר גמירת עניין פתיחת הדרך אליו.

3. דרך להר הצופים

(א) אנו מציעים סלילת דרך על ידינו שתחבר את פאג"י עם הר הצופים. הדרך תעבור מאחורי שיח' ג'ראח ותהיה אקסטריטוריאלית (עם רצועה של 50 מטר מכל צד). הדרך תחצה במקום אחד את הכביש הירדני לרמאללה; באותו מקום נוכל להקים גשר או להסדיר הסדר אחר שימנע התנגשויות.

(ב) תמורת זאת אנו מציעים מעבר חופשי לבית לחם משער יפו. המעבר עובר במרכז השטח הבנוי שלנו, דרך מנזר סנט קלר והכביש הראשי לבית לחם. אין בסביבה אפשרות לסלול כביש מיוחד (בדומה לנדרש על ידינו בדרך להר הצופים), ולכן אנו מוכנים לתת אפשרות נסיעה בתוך מרכז השטח הישראלי; הנסיעה תהיה מוגבלת לשעות יום בלבד (מ-09:00 עד 17:00) ובאוטובוסים סגורים, עם ליווי של שוטר ישראלי בזמן המעבר בשטח שלנו.

4. נספחים²

שלט דרכים בצומת נחשון בנקודת המוצא של "כביש הגבורה", יולי 1951

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

2. הנספחים לא הודפסו כאן. הם כללו חמש מפות שבהן שורטטו קווי ההסדרים המוצעים במכתב.

32 ◀ אל חפקדת פיקוד הדרום

אג"ם/מבצעים, 25 בינואר 1951

סודי-אישי

הנידון: סודיות ושמירת מסמכים

1. בתאריך 11 לינואר נשלחה על ידנו פקודה סודית ביותר ואישית בהחלט בקשר עם פעולת "כריש".¹
2. המסמך הנ"ל נמצא להפתעתנו בתוך חומר שנשלח על ידכם והגיע לאג"ם/תכנון ב-22.1.51. העובדה שמסמך כנ"ל יכול להישלח בטעות יחד עם חומר כל שהוא, ואגב ללא שעווה וציון סודיות, מעוררת דאגה. נא בדוק פרטי המקרה וטפל בנידון.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

33 ◀ אל סגן הרמטכ"ל, מרדכי מקלף

אג"ם/מבצעים, 26 במרס 1951

הנידון: פרסום "פקודות מבצע" לפעולות בלתי מבצעיות

1. הרקע
בזמן האחרון נפוץ הנוהג לכנות כל פעולה מנהלתית, בשטח כוח האדם, במידה והנה חורגת מהטיפול השגרתי, בשם "מבצע". במסגרת זאת אפשר לכלול את "מבצע מרדכי" (הנושא – משמעת, זאת אומרת בעיית א[גף] [כח] [אנדם]), "מבצע עברית" (הסברה והשכלה – אכ"א), "מבצע פסח" (הרבנות – אכ"א), מבצע "י"א באדר" (טקסים – אכ"א), מבצע "קוממיות" (טקסים – אכ"א) מבצע "קולומבוס" (טקסים – אכ"א). בדומה מופיע בשטח האפסנאות מבצע כ"מבצע הגה" ועוד...
הפיכת פעולות אלה, שאופיין ומסגרתן שלישות או אפסנאות ל"מבצעים" גוררת אחריה, פרט לסילוף המונח "מבצע" הנובע מכך, גם לטשטוש נוהל עבודת המטה בדרגים השונים. המבצע עובר בשל כינויו לטיפול האג"ם (במטכ"ל ובפיקודים) ומתקבל מצב משונה בו מפרסם אגף אחד, חומר שהאחריות הישירה לו הנה נובעת מאגף אחר. הגדרות התפקידים של האגפים חדלות להנחות את עבודת המטה – דבר המסכן את הסדר הטוב והיעילות.
2. אחריות ותיאום
הכללת הפעולות הנ"ל במסגרת "מבצעים" מתבססת בין השאר על העובדה שיש בהן משהו דומה ל"מבצע" – הצורך להקצות כוחות ולקבוע תפקיד לכל כוח. הצורך הנ"ל, במבנה השיטתי של פקודת מבצע, אינו מאפיין את הפעולות בעלות האופי הטקטי בלבד – אולם קיים כאן שוני מוחלט: במבצע יש לתפקידים המוטלים על הכוחות השונים אופי טקטי; ב"מבצעים" האכ"איים נושאים התפקידים צביון שלישות. קביעת הכוחות המשתתפים והקצאתם לתפקידים השונים, רק היא, במבצע האכ"א, הנה נושא שהאחריות לקביעה בו נופלת על האג"ם ישירות. אך אין לשכוח שגם במבצע האגמי הטהור, העוסק בטקטיקה או במדיניות יש בעיות כוח אדם המחייבות תמיד פרסום "נספח השלישות". יש ללמוד מכאן ולהעביר קו שווה לגבי המקרים הנדונים – אלא שכאן יהיה הנספח – נספח אג"ם.

1. פעולת "כריש" נועדה להגיע על השתלטות המצרים על האיים טירן וסנפיר ועל הודעתם בדבר חסימת מצרי אילת; הפעולה לא יצאה לפועל.

קצין המבצעים המתעתד לתכנן ולפרסם פקודת מבצע טקטית מתייעץ בקצין השלישות בבעיות כוח האדם, בודק את הנתונים באותו שטח וקובע את הדרוש למבצע; במקביל, כאשר יתכנן קצין השלישות טקס או מפגן, יתייעץ בקצין האג"ם לגבי הקצאת הכוחות השונים, ויקבל את הנתונים לפעולה. להלן נביא הצעתנו לקביעת הסייגים וחלוקת האחריות בפרסום הפקודות השונות.

3. השיטה

(א) מבצע

ההגדרה: פעולה טקטית או מדינית.

אחריות עבור הפקודה ופרסומה: אג"ם/מבצעים בדרגים נמוכים יותר – ק[צין] האג"ם

צורת הפרסום: פקודת מבצע.

נספחים בהתאם לצורך (שלישות, אפסנאות וכו'...).

(ב) פעולות שלישות

ההגדרה: פעולות בנושאים של אגף כוח האדם (טקסים, משמעת, הסברה וכו'...)

אחריות עיבוד הפקודה ופרסומה: מטכ"ל/אכ"א

בדרגים נמוכים יותר – ק[צין] שלישות

צורת הפרסום: פקודת – שלישות

נספחים בהתאם לצורך (אג"ם, אפסנאות וכו'...)

הערה: נספח האג"ם יכול את הקצאת הכוחות.

(ג) פעולות אפסנאות

כנ"ל לגבי מטכ"ל/אג[ן] א[פסנאות].

יצחק רבין – אלוף/מ

ראש מחלקת מבצעים

34 ◀ אל ראש אג"ם/מת"כ (מחלקת תכנון), שלום עשת אג"ם/מבצעים, 26 במרס 1951

ב־19 במרס 1951 הגיש אלוף משנה שלום עשת, ראש מחלקת תכנון בצה"ל, לרבין טיוטת מחקר מטה על תורת הלחימה ומדיניות חיל האוויר של צה"ל (א"צ, 488/55/150), והתעודה שלפנינו היא תגובתו של רבין על מסמך זה. המסמך של עשת ותגובתו של רבין מייצגים את הוויכוח על מעמדו של חיל האוויר מראשית ימיו. מפקדו הראשון של חיל האוויר, אהרון רמז, תבע להקים לחיל פיקוד נפרד ולתת לו עצמאות רבה מבחינה מבצעית. הרמטכ"ל לא קיבל דרישה זו והכפיף את חיל האוויר מצד הפעלתו המבצעית לאג"ם במטכ"ל, ורמז נאלץ להתפטר מתפקידו. יורשו מדצמבר 1950, האלוף שלמה שמיר, ניסה לארגן מחדש את החיל, לגבש את שילובו בצה"ל מבחינה ארגונית ומבצעית ולעבד את תורת הלחימה האווירית. המסמך של עשת הוא אחד ממסמכי היסוד של תפיסת ההפעלה של חיל האוויר.

בפרק א של המסמך קבע עשת כי השגת עליונות אווירית בפתחת המערכה היא "התנאי הגורלי לניהול המלחמה והצלחתה", וכי שמירת עליונות זו היא תנאי הכרחי לסיימה המוצלח. הוא ציין כי למדינות ערב עדיפות אווירית על ישראל מבחינה כמותית ביחס של 3.5 ל־1, וצפה כי היחס הזה אינו עתיד להשתנות בצורה מכרעת. עשת טען שכדי להתמודד עם העדיפות האווירית הכמותית של הצד האחר יש לרכז את כל המאמץ של כל זרועות צה"ל להשגת עליונות אווירית לישראל בפתחת כל מלחמה. הוא שלל את האפשרות של השגת עליונות אווירית על ידי לחימה ממושכת, וקבע נחרצות שאם חיל האוויר הישראלי יושמד או ייפגע בתחילת המלחמה "לא קיימת כל אפשרות להחזיר שיווי משקל אווירי... על ידי חידוש הכוח האווירי".

מפקד חיל האוויר אהרון רמז (מימין) משוחח עם מפקד חיל הים שלמה שמיר (במרכז, לימים מחליפו בתפקיד) ועם ראש אכ"א משה צדוק, 9 בנובמבר 1949 (צילום דוד אלדן)

בפרק ב של המסמך פרש עשת את המלצותיו להפעלת חיל האוויר. הוא הסכים ש"חיל האוויר יכוון על ידי המטה הכללי" בקביעת המדיניות של החיל ובניהול המלחמה האווירית. אך הציע להעניק לפיקוד החיל עצמאות רבה במישור האופרטיבי – בשיקולי הפעלת יחידותיו בזמן מלחמה ובקביעת סדרי העדיפויות לגבי מטרות לתקיפה.

סודי ביותר – דחוף

הנידון: מחקר מטה – מגמות להשגת עליונות באוויר

למכתב: 143/18-243 מ"19.3.51

ברצוני להעיר מספר הערות להנחות ומסקנות אשר הונחו במחקר המטה הנ"ל אשר אני רואה בהן חשיבות רבה לקביעת אופי לחימתו של צה"ל ושיטת תפעול חיל האוויר שלו.

הערות לפרק א

1. אני מסכים להנחות שבעתיד הקרוב אין לנו סיכוי להגיע לידי עדיפות אווירית על ידי התחרות במדינות ערב ברכישה. עדיפותנו האווירית תושג בעיקר על ידי הפחתת עצמתו של האויב, וכמובן שמבחינה זו התקפה מונעת מבטיחה תוצאות טובות יותר מכל סוג פעולה אחרת.
 2. יהיה זה בלתי נכון להניח שישנן רק שתי אפשרויות למצב הלחימה באוויר, עליונות האויב או עליונותנו. אני סבור שבמיוחד בנתונינו עלול לשרור מצב שבו לא תהיה הכרעה מוחלטת של תוצאות המלחמה האווירית, ובנתונים מסוימים יוכל צד אחד להגיע לעדיפות ובנתונים אחרים יגיע לעדיפות משנהו, דוגמאות מתקופת מלחמת השחרור לא תחסרנה להוכיח זאת.
- לפיכך אין ספק שבמטרה אלטרנטיבית להשמדת חיל האוויר של האויב יש להציב את מטרת השמדתו החלקית אשר תאפשר ניהול הלחימה בים וביבשה והפעלת כל הפוטנציאל הכלכלי של המדינה מבלי הפרעה רצינית.

מפציצי B-17 של חיל האוויר הישראלי, ינואר 1950

3. איני סבור שהלחימה להשגת העדיפות האווירית על כל שפעת אמצעייה המוזכרים במכתבך יכולה להיכפף ללחימה תחת פיקוד דרג נמוך מהמטה הכללי. ואין לכפוף את כל מערכת האמצעים אשר עלולים לשמש רק בשלב מסוים לצורכי הפחתת יחסי הכוחות האוויריים כמו ש[ירות] מ[ודיעין] 13¹ מלמפרע תחת פיקוד חיל האוויר כמצוין במסקנה ראשונה במכתבך הנ"ל.

הערות לפרק ב

אני מתנגד עקרונית למנוסח בסעיפים ו, ז, של פרק ב. בסעיף ו הנך מציין ש"חיל האוויר יפגע במטרות נבחרות באמצעי לחימת אוויר לפי שיקולו", וממשיך במגמת השגת תוצאות בעלות השפעה טקטית (על הלחימה ביבשה) וסטרטגית (לגבי ניהול המערכה ביבשה וניהול המלחמה הכללית).

בסעיף ז הנך מציין: "חיל האוויר יקבע עדיפויות לגבי מטרות נבחרות במגמה להשגת: (1) עליונות באוויר; (2) ניצחון על היבשה; (3) ניצחון על הים".

לשתי פסקאות אלה ממכתבך אני מתנגד בכל תוקף, מאחר שהן קובעות בפועל שאת ניצולו של חיל האוויר במסגרת המלחמה קובע המטה הראשי של חיל האוויר (אגב, דומני שיש לקראו מפקדת חיל האוויר), עובדה אשר לדעתי תביא לידי הפחתת התיאום והשילוב של אמצעי זה במערכה הכללית של המדינה.

אני רואה בנקודה זו נקודה עקרונית ביותר והקובעת את יעילותו של חיל האוויר במלחמה העתידה.²

יצחק רבין – אלוף/מ

ראש מחלקת מבצעים

1. שירות מודיעין 13 היה כינוי של הענף לפעולות מיוחדות של אגף המודיעין במטכ"ל.
 2. בתשובה לרבין ב-1 באפריל דחה עשת את ההנחה (סעיף 2 במכתבו של רבין) שניתן יהיה לארגן מחדש את חיל האוויר אם יוכה מכה ניצחת בראשית המערכה. הוא טען כי במלחמת העצמאות לא נערכו הערבים להשגת עליונות אווירית, אך במבנה החדש של כוחם האווירי יש להם סיכוי להשיג עליונות אווירית ולמנוע מחיל האוויר הישראלי את שיקומו בעת המלחמה. בתגובה על סעיף 3 הסכים "שמוצב פיקוד המטכ"ל הוא המפקדה אשר תפקד ותפעיל [את] כל הכוחות להשגת עליונות אוויר", ולכן שירות מודיעין 13 לא יהיה כפוף לפיקוד חיל האוויר. בתגובה על הערותיו של רבין לפרק ב כתב עשת כי לחיל האוויר אין אמצעים לפגוע בכל המטרות החיוניות של האויב ועל כן הכרחי לפגוע פגיעה מדויקת במטרות נבחרות, וכי יש להסמיך את מפקדת חיל האוויר לקבוע את סדרי העדיפויות בבחירת המטרות. עשת הבהיר כי אין כל כוונה בתזכירו למנוע מן המטה הכללי בדיקה מוקדמת, תיאום ואישור של תכניות חיל האוויר. ולבסוף טען שרק למפקדת חיל האוויר יש הידע הטכני לבחור את סוגי המטוסים, את הפצצות, את צורת ההתקפה האווירית ואת המטרות שיובילו להשגת העליונות האווירית.

35 ◀ אל חמלא מקום אלוף פיקוד הצפון, שמואל אדמון

ומפקד חיל האוויר, שלמה שמיר

אג"ם מבצעים, [1] באפריל 1951

התעודה המובאת כאן משקפת את מעורבותו של צה"ל במפעל ייבוש החולה. המפעל, שהחל בינואר 1951, גרם למחלוקת עם סוריה ולסכסוך צבאי בין שתי המדינות. עבודות החפירה והניקוז של המפעל התבצעו בחלקן ממזרח ומדרום לימת החולה, באזור שנקבע בהסכם שביתת הנשק בין ישראל לסוריה מ־20 ביולי 1949 כשטח מפורז. על פי ההסכם שטחים שנכבשו בידי הסורים, ושפוננו במסגרת הסדרי שביתת הנשק, הוכרוזו שטחים מפורזים – הותרה בהם פעילות אזרחית בלבד, ונאסרה החזקת צבא. שאלת הריבונות בשטחים אלה לא הוכרעה. ישראל טענה לריבונות מלאה בעוד סוריה גרסה שהעניין ייקבע בהסדר הסופי בין שתי המדינות.

הסכסוך פרץ כשדחפורים החלו לבצע עבודות חפירה מדרום לאגם החולה, בקרקעות שהיו בבעלות של ערבים תושבי סוריה. הסורים דרשו שישראל תסדיר אתם תחילה את בעיית הפיצויים על הקרקעות הללו, והגישו תלונה לוועדת שביתת הנשק ישראל-סוריה. העניין הועבר לטיפולו של גנרל ויליאם ריילי, יושב ראש מטה משקיפי האו"ם בארץ-ישראל, והוא הודיע בראשית מרס שישראל צריכה להפסיק את העבודה באזור המפורז עד שיוסכם על הסדר בשאלת הפיצויים על הקרקעות הערביות. ישראל לא קיבלה את פסיקתו ושללה את זכותם של הסורים להגיש לוועדת שביתת הנשק תלונות בעניין שהוא אזרחי במהותו ואת זכותה של הוועדה לדון בתלונות כאלה. ישראל המשיכה בעבודה באזור המפורז המערבי אך לא באדמות ערביות. ב־13 במרס החלו עבודות חפירה גם באזור המזרחי של הירדן, ועל פיקוד צפון הוטל, בפקודת מבצע "ניקוז", לאבטח את העבודות (25 בפברואר 1951, א"צ, 7/54/102). ב־15 במרס אירעה תקרית אש במקום. ערבים מקומיים, שהיו ככל הנראה חיילים סורים בלבוש אזרחי, ירו על הטרקטור הישראלי ופגעו בו. ביום המחרת הסכימה ישראל להפסיק את העבודה בכל הגזרות לעשרה ימים כדי לאפשר פתרון לסכסוך, ומשזה לא נמצא חידשה את העבודה ב־25 במרס. בתגובה פתחו הסורים באש וגרמו לנפגעים בצד הישראלי. ניסיונות לפתור את הסכסוך בשיחות בין סגני הרמטכ"לים של שני הצבאות לא נשאו פרי. ישראל הקשיחה את עמדתה. ב־30 במרס התקבלה החלטה בדרג מדיני וצבאי בכיר להמשיך בעבודה למרות חילופי האש ולבצע צעדים בשטח המפורז שיוכיחו את ריבונותה של ישראל באזור. בין היתר הוחלט על העברת תושבים משני כפרים ערביים בשטח המפורז אל הכפר שע'ב שבגליל ועל חלוקת תעודות זהות ישראליות לתושבי האזור. במקביל לביצוע החלטות אלה נקטה ישראל שני מהלכים: מצד אחד השתתפו נציגי ישראל בראשית אפריל בדיונים בוועדת שביתת הנשק על מציאת הסדר, ומצד אחר הורה אגף מבצעים של צה"ל לקיים לאורך כל הגזרה מצב כוננות של חילות האוויר והיבשה, ובכך עוסקת התעודה שלפנינו. ההיערכות הצבאית הביאה בחשבון את המגבלות על הכנסת כוח צבאי לאזור המפורז והתבססה על החזקת כוחות עתודה מחוץ לאזור והסתמכות על חיל האוויר.

ב־4 באפריל, ימים ספורים אחרי הוצאת הפקודה, שלח צה"ל סיוור "משטרתית" לשטח המפורז באל-חמה כדי להוכיח את ריבונותה של ישראל בשטח שהיה ישראלי, אך הסורים שלטו בו למעשה. בתגובה תקפו הסורים את הסיוור ושבעה מאנשיו נהרגו. למחרת החליטה הממשלה על פעולת גמול, ועוד באותו יום הפציץ חיל האוויר את תחנת המשטרה באל-חמה וכמה מוצבים סוריים באזור. הייתה זו הפעם הראשונה מאז סיום המלחמה שחיל האוויר הופעל לתקיפת מטרות צבאיות.

סודי ביותר-מיד

פקודת מבצע ניקוז מספר 2

ידיעות

1. קרקע: הגזרה הסורית

2. אויב:

(א) מגמת האויב מניעת העבודה בייבוש החולה.

(ב) אפשרויות האויב להשגת מגמתו:

1. הטרדות באש מכלי נשק שונים על העובדים.

2. ניסיון לתפיסת השטח המפורז בכוח צבאי.

3. כוחותינו:

- (א) כוחות פיקוד הצפון הנוכחיים בתוספת: גוד מילואים מחטיבה 3 שיגויס עד יום ג', 3.4.51, 1 גונדה נ[גד] ט[נקים] מחטיבה 1, יחידות מח[יל] א[וויר] בהתאם לצורך.

משימה

- (א) קיום העובדה של המשך עבודת הייבוש בשטח המפורז.
(ב) מניעת תפיסת השטח המפורז על ידי כוחות סדירים סוריים.

שיטה

כללי:

1. החזקת המערך הנוכחי בתחומי השטח המפורז על ידי כוחות משטרתיים ואזרחיים כפי שסוכם בפגישה ב[ראש פינה בנוכחות קצין אג"ם פיקוד צפון ביום ה', 29.3].
2. החזקת כוחות צה"ל מחוץ לשטח המפורז לצורך הפעלה מידית.
3. הפעלת כוחות צה"ל (כולל חיל אוויר) תיעשה רק כתגובה על כניסת כוחות סוריים בגודל למעלה מפלוגה לשטח המפורז.
4. קיום מצב כוננות מתמדת לאורך כל הקו עד האורדינטה 230.

כוחות ומשימות

1. פיקוד צפון:

- (א) חטיבה 1 – המשך ההכנות לביצוע ההצגה לשלב ב תוך כוננות למקרה [ה]צורך בהעברה לפעולה קרבית. העברה מידית של גונדת הנ"ט לפיקוד הצפון (תוחלף תוך שבוע).
- (ב) גוד 52 – החזקת המערך הנוכחי בתחומי השטח המפורז כפי שסוכם בישיבה הנ"ל ביום 29.3. יתר הכוח מרוכז וממשיך באימונים ובביצוע פעולות שוטפות.
- (ג) גוד מחטיבה 3 – (תושבי אזור הגליל) יגויס וירוכז בסביבות צפת ויעסוק באימונים תוך כוננות לפעולה.
- (ד) גונדה נ"ט מחטיבה 1 – תופעל בהתאם להוראות פיקוד צפון.
- #### 2. חיל אוויר:
- (א) ח"א יקיים מצב כוננות א בכל שדות התעופה בארץ.
- (ב) יחידות מח"א יופעלו כנגד כוח סורי שינסה לתפוס את השטח המפורז בהתאם להוראות פיקוד צפון.
- (ג) יקיים קשר על ידי קציני קישור ואמצעי קשר אחרים על ידי פיקוד צפון.

קשר

1. דיווח

- נוסף לדיווח השגרתי יקיים הדיווח הבא:
- (א) בכל מקרה של פתיחת אש יש להודיע על כך במברק מיד.
- (ב) במקרה של חזרת כוחות סוריים וניסיון השתלטות על השטח המפורז יש להודיע על כך במברק בהול.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

36 ◀ אל לוי אשכול, מנהל מחלקת ההתיישבות

אג"ם/מבצעים, 19 באפריל 1951

מעורבותו של צה"ל בקליטת העלייה החלה עם בוא העלייה הגדולה אחרי הקמת המדינה. מעורבות זו לבשה צורה ופשטה צורה לפי שלבי הקליטה השונים ומעמדם של מקומות היישוב של העולים. בבסיסה של המעורבות עמדה תפיסתו של בן-גוריון שצה"ל איננו רק צבא לוחם המגן על ביטחון המדינה אלא גם גוף חברתי מלכד ומחנך ומכשיר תרבותי למיזוג גלויות. בתחילה סייע צה"ל לקליטת העלייה בפעולות הסברה, חינוך והוראת עברית לעולים חיילים, ובהדרגה, ככל שגברה העלייה ונערמו הקשיים, נרתם גם לטיפול במעברות ולעזרה ליישובי הספר של העולים. הסיוע למעברות ניתן על פי החלטת הממשלה ובשיתוף ותיאום עם הסוכנות היהודית, הגוף הממונה על העלייה.

על רקע קריסת המעברות עקב סופות קשות שפגעו בהן באותו חורף הוחלט בנובמבר 1950 על מבצע "מעברות" שהחל בינואר 1951. המעברות חולקו לשני סוגים: 37 מעברות, שסווגו סוג א, נמסרו לפיקוח הצבא באופן מלא, וב-50 מעברות, שסווגו סוג ב, ביצע הצבא עבודות חד-פעמיות וסייע בהקלת העומס השוטף. המשימה הוטלה על הפיקודים המרחביים ועל חיל האוויר, וגם חיל הים והמטרה נטלו חלק במשימות. הטיפול הרפואי היה נתון בידי קופת חולים, אך קציני חיל הרפואה סייעו במלאכה. לילדים הוקמו מחנות נפרדים בתל נוף, חיפה וירושלים, וילדים חולי גזת שוכנו במחנה מיוחד בראש העין. במסגרת המבצע דאגו צוותים של חיילים וחיילות לארגן את החיים במעברות, לסייע במתן עזרה סוציאלית, לטפל בבתי התינוקות ולתת שירותי רפואה מונעת. ב-1 באפריל הסתיים המבצע הראשון והצוותים הצבאיים עזבו את המעברות, פרט למספר קטן של מחנות ילדים ושמונה מעברות בדרום, בהן חמש מעברות שקיבלו עזרה רפואית בלבד. צה"ל חזר ונכנס למעברות בנובמבר 1951 (ראו תעודה 43).

בתום מבצע "מעברות" נדרש הצבא לסייע בשמירת ביטחונם של יישובי העולים החדשים שהיו פזורים לאורך קווי שביתת הנשק. בשנות קיומה הראשונות של המדינה סבלו יישובי הספר מהסתננויות חוזרות ונשנות של ערבים שבאו לגנוב, לפגוע ברכוש ואף להרוג בתושבי המקום. ההסתננויות הללו ערערו עד מאוד את מצב הביטחון

חיילת מסייעת בגן הילדים במעברת קולה, דצמבר 1950 (צילום זוד אלדן)

ביישובים, ובכמה מקומות ביקשו המתיישבים לנטוש את יישובם. באפריל 1951 נטל צה"ל על עצמו לנהל כעשרה יישובי ספר שהיו בפיקוחה של מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. צה"ל פעל ביישובים אלה בתור סמכות עליונה, והמוסדות המיישבים במקום היו כפופים לו. היישובים היו בגבול הצפון, בפרוזדור ירושלים ובדרום הארץ. מנהל המחלקה, לוי אשכול, שיישובים רבים נוספים היו באחריותו, פנה אל רשויות הצבא בבקשה להציב חיילים נבחרים להדרכה חקלאית וצבאית ל-30 יישובי ספר. במכתב המובא כאן משיב רבין בחיוב על הבקשה, וכעבור חודש ימים שלח לו אשכול רשימה של 39 יישובים שהיו זקוקים להדרכה. תהליך קבלת האישורים הצבאיים להצבת המדריכים לא התנהל ביעילות כפי שציפה אשכול, וכעבור כמה חודשים התלונן לפני רבין וביקש לייצל את התהליך (מסמכים בא"צ, 1534/52/90).

דחוף

הנידון: הצבת חיילים להדרכה חקלאית וצבאית ביישובי עולים חדשים

בהתאם לפנייתך בנידון, החליט המטה הכללי להציב מספר חיילים המשרתים בצה"ל לתפקידי הדרכה חקלאית וצבאית ביישובי עולים חדשים באזורי הספר של המדינה, על מנת להחיש את תהליך גיבושה של מערכת ההגנה המרחבית ולשיפור מצב הביטחון השוטף.

אין מקרה זה ישמש תקדים המחייב את המטה הכללי לשיטת הצבת חיילים בשירות לתפקידי עזרה ליישובים חקלאיים, ויש לראות בו החלטה חד-פעמית המתחייבת לאור צורכי זירוז ההשתרשות הביטחונית והכלכלית של היישובים החדשים באזורי הספר.

הצבת החיילים תיעשה לפי הפירוט כדלקמן:

1. החיילים אשר יוצבו לתפקיד הנ"ל יהיו חיילים לאחר סיום שנת שירות חובה אחת.
2. החיילים יוחזקו על ידי הצבא ובמשכורת הצבא ויהיו מצורפים למסגרת הפיקודית של האזור והגוש והיו נתונים למרותה.
3. החיילים יוצבו לתפקידים בהתאם לרשימה אישית אשר תוגש על ידי מחלקת ההתיישבות של הסוכנות ולאחר אישור המטכ"ל, בהתאם למידת חיוניותם בצבא.
4. רשימת היישובים אשר אליהם נשלחו המדריכים תוגש על ידי מחלקת ההתיישבות ותאושר על ידי המטכ"ל. בשלב ראשון יאושרו כ-30 יישובים בהתאם לבקשת מחלקת ההתיישבות.
5. הצד הכספי יוסדר על ידי כיסוי הוצאות החזקתם והפעלתם של החיילים המוצבים לתפקיד הנ"ל על ידי מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית למשרד הביטחון בהתאם להסכם שיערך בין הגורמים הנ"ל.
6. לאחר סיכום רשימת היישובים והחיילים אשר יוצבו לתפקיד זה, ירכזם הצבא לקורס קצר אשר יכשירם לתפקידם.

הנני חוזר שאין לראות את החיילים הנ"ל כמשוחררים מן הצבא, אלא, כמוצבים לתפקיד משולב לחיזוק מערכת ההגנה המרחבית.

אבקש את הגשת הרשימות של היישובים והחיילים המוצעים באופן דחוף על ידי מחלקת ההתיישבות של הסוכנות לענף ההתיישבות באג"ם/מבצעים.

יצחק רבין – אלוף/מ

ראש מחלקת מבצעים

37 ◀ אל חמלאי מקום אלופי הפיקודים המרחביים אג"ם/מבצעים, 25 במאי 1951

קטעים ארוכים של קווי שביתת הנשק עדיין לא היו מסומנים כראוי בשטח בראשית שנות החמישים. על כן חיילים שעסקו במשימות ביטחון שוטף או באימונים ואף אזרחים חצו לא פעם בטעות את הגבול ונתקלו בכוחות ירדניים. תקריות רבות היו באזור בית ג'זברין וירושלים. בעקבות ההוראה שלפנינו הוציאו הפיקודים המרחביים פקודות קבע לביטחון ומבצעים ליחידות שהתאמנו בגבולות המדינה. בפקודה כזו שהוציאה מפקדת פיקוד הדרום ליחידות הפיקוד שלה ב-4 ביוני נאמר בין היתר כי "אין לעבור את הגבול המדיני ללא קבלת אישור" מראש, וכי אישור כזה יינתן רק "ליחידות סיור קטנות אשר תמנענה מלהיתקל באויב". כן נאמר כי "כל תרגיל או יתכונן כך שלא תהינה פגיעות מעבר לגבול המדיני". הפקודה קבעה הוראות ברורות לפתיחה באש במקרה של היתקלויות עם מסתננים בגבולות המדינה. בין היתר היא התירה לירות על מנת לפגוע במסתננים שיתנגדו למאסרם או שיפתחו באש על היחידה הפועלת בשטח, אך הורתה לחיילים להימנע מלפגוע בנשים או בילדים ולהחזירם מעבר לגבול, "לאחר החרמת כל חפציהם אולם מבלי לפגוע בהם לרעה". הפקודה קבעה גם הנחיות ברורות כיצד לנהוג בגברים הנתפסים בתקריות הגבול, והטילה על היחידה אחריות "לשלמות העדרים והשלל" כשכל "גירעון או פחת יתבע ממנה" (א"צ, 7/54/60).

סודי ביותר

הנידון: ביטחון יחידות המתאמנות בגבולות

1. מצב הביטחון בגבולות המדינה הנו בלתי יציב בזמן האחרון. עובדה זו מחייבת מדי פעם הוצאת הנחיות והוראות שונות לפיקודים המרחביים ביחס למדיניות הביטחון בגבולות העוברים במרחביהם.
2. אי יציבות זו וההוראות המוצאות מדי פעם מחייבות תדריך מדויק לכל היחידות הנמצאות בקרבת הגבולות לצורכי אימונים, בכל הנוגע לידיעות על האויב ולמדיניות המבצעים שלנו.
3. אי לזאת כל יחידה לא תצא להתאמן ליד הגבול ללא קבלת תדריך מפורט כנ"ל. במקרה והיחידה אינה כפופה לפיקוד במרחבו היא מתאמנת, על המפקדה הממונה עליה לוודא קשר בין מפקד היחידה ומפקדת הפיקוד לשם קבלת התדריך המתאים.
4. המכותבים יסבירו למפקדים הכפופים להם הסבר היטב כי מדיניות הביטחון מחייבת תיאום מדוקדק של פעילות יחידותינו בגבולות.
- אלופי הפיקודים יראו עצמם חייבים לתבוע לדין כל מפקד אשר יוציא את יחידתו לאימונים בגבול המדינה שלא בהתאם לפקודה זו.
5. המונח "גבול המדינה" לצורך פקודה זו סולל רצועה בעומק של 3 ק"מ מקו גבול המדינה פנימה.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

38 ◀ אל לוי אשכול, מנהל מחלקת ההתיישבות אג"ם/מבצעים, 18 ביוני 1951

בראשית שנות החמישים נעשה מאמץ מרכזי ליישב עולים חדשים בשטחים הנרחבים שנותרו ריקים מיושביהם הפלסטינים בתום המלחמה. האחריות למאמץ הזה הייתה מוטלת על מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, אולם צה"ל, באמצעות ענף ההתיישבות במחלקת מבצעים, היה מעורב בכל שלבי התכנון וההקמה של היישובים. אישור של הצבא היה דרוש הן לקביעת מקום יישוב, הן לתכנון המפורט שלו וכמובן לסידורי הביטחון. לא תמיד עלו הדרישות הצבאיות בקנה אחד עם הצרכים היישוביים, וכך התעוררו מחלוקות על פרישת היישובים ועל פיזור המבנים ביישוב. במסמך שלפנינו משתקפת אחת המחלוקות הללו.

דחוף

הנידון: הקמת מושב חדיד ללא אישור

1. לפני מספר ימים הוחל בהקמת המושב חדיד [ליד בן שמן] על אף פנייתנו לשינוי התכנית שאינה עונה על צורכי הביטחון במחצית חודש אפריל שנה זו ומגע נוסף בנידון בין ענף להתיישבות במטכ"ל/אג"ם/מבצעים לבין הגורמים המיישבים של הסוכנות היהודית.
2. אנו רואים בתקדים זה תופעה חמורה ביותר ובלתי מובנת לחלוטין לגבי אופי היחסים ההוגנים הקיימים עתה בין גורמי הביטחון וגורמי ההתיישבות.
3. אי לזאת, אבקש את התערבותך להפסקת הקמת היישוב ולקיום ברור בנידון כדי למנוע תקלות ואי הבנות חוזרות מסוג זה.
4. הנני חוזר ומדגיש את החומרה המיוחדת של תופעה זו, אשר אין הצבא כגורם הביטחוני העיקרי במדינה יכול להשלים עמה.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

אג"ם/מבצעים, 29 ביוני 1951

39 ◀ אל אלוף פיקוד הדרום, משה דיין

שלט דרכים בואכה היאחזות הנח"ל קציעות, יולי 1956 (צילם משה פרידן)

הפשרה על פירוז אזור עוג'ה אל-חפיר (ניצנה) בהסכם שביתת הנשק עם מצרים לא הוכיחה את עצמה במהלך השנים. ישראל טענה לריבונות באזור וניסתה לממשה במעשי התיישבות אזרחית, ואילו המצרים לא הקפידו על פירוז המקום וניסו למנוע מישראל לקבוע בו ריבונות. ועדת שביתת הנשק ישראל-מצרים לא תמיד הצליחה ליישר את ההדורים.

במחצית השנייה של 1951 נפגעה קשות השליטה הישראלית באזור כשאלפי הבדווים משבט אל-עזאמה שהסתגנו לאזור מאז 1949, הרחיבו את ישיבתם במקום. ובה בעת נערכו המצרים, בניגוד להסכם שביתת הנשק, לאורך הגבול במוצבים חמושים גם באזור המפורז. אלוף פיקוד הדרום משה דיין התריע על המצב. במכתב למחלקת מבצעים מ-25 ביוני הציע דיין לערוך סיורים של חיילי צה"ל בבגדי שוטרים במקום למחות על קיומם של המוצבים המצריים (א"צ, 1534/52/116). הוא ביקש אישור לביצוע הפעולה ונענה בשלילה במכתב של רבין המובא כאן.

סודי-דחוף

הנידון: השטח המפורז בעוג'ה
למכתבך 257/37, מיום 25.6.51

1. במידה והמצרים מפירים את הסכם שביתת הנשק על ידי החדרת כוחות צבאיים לשטח המפורז יש לטפל בכך באמצעות ועדת שביתת הנשק.
2. פתרונה של בעיית עוג'ה לא תושג על ידי טיפול צבאי גרידא, אלא על ידי העלאת מספר נקודות יישוב כנקודות חיוניות לשליטה בשטח המפורז.
3. בכדי ליצור את הנתונים הראשונים לטיפול בהעלאת יישוב ראשון באוקטובר שנה זו, אבקש לבדוק בהקדם אפשרות של העברת שטח מתאים עם מקור מים מינימלי לבעלות יהודית. גוף להתיישבות במקרה זה ימצא מתוך היאחזויות הנח"ל.¹
4. ראש ענף התיישבות באג"ם/מבצעים יתקשר עם ק[צין] האג"ם בפקודתך בנידון.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

אג"ם/מבצעים, 23 ביולי 1951

40 ◀ אל מפקדת חיל הנח"ל

הרעיון להקים היאחזויות ספר של חיילי נח"ל בודדים שלא היו קשורים לגרעיני תנועות הנוער התגבש במטכ"ל בראשית 1951, סמוך לסיום שנת ההכשרה החקלאית של קבוצת חיילי נח"ל בודדים שלא היו קשורים לתנועות התיישבות מסוימת.

היישובים הצבאיים הללו הוקמו בשיתוף עם מחלקת התיישבות של הסוכנות היהודית, שהתחייבה לדאוג לצד המשקי ולהדרכה החקלאית שלהם. הם נועדו לתגבר את מערך יישובי הספר במקומות שבהם קשה היה לקיים יישוב אזרחי רגיל. רק ביולי 1951 הסתיים גיבושה של התכנית, ולקראת הקמתה של היאחזות הראשונה נוסח המסמך שלפנינו, שהבטיח את התיאום בין יחידות הנח"ל בהיאחזויות לפיקוד ההגנה המרחבי. יומיים לאחר הוצאת המסמך, ב-25 ביולי, הוקמה היאחזות "נחלאים א – מול עזה" היא נחל עוז (ראו א"צ, 137/53/22).

סודי-דחוף

הנידון: נח"ל – היאחזויות ספר

כללי

1. ל"היאחזויות" חיילי הנח"ל, אשר תאורגנה במשך השנה בספר, אופי מיוחד, המבדיל אותן מיישובי סוג אל"ף¹ ומיחידות סדירות בתפקיד כאחד.
2. אופיין המיוחד נקבע על ידי:
 - (א) הרכבן, בהיותן מורכבות מחיילים (חיילי נח"ל בשנת השנייה), דינן כדין יחידות סדירות, אשר כל ההוראות של משטר ונוהל הנוהגות לגבי חיילי הנח"ל חלות עליהן (משטר, מנהלה, אימונים).

1. ההצעה להקים היאחזות נח"ל בניצנה לא התבצעה בשנת 1951. הנסיבות המדיניות שנוצרו בעקבות סכסוך החולה חייבו לדבריו של רבין "להימנע מהסתבכות נוספת ביחסים עם אר"ם ומצרים" (רבין אל אלוף פיקוד הדרום, 27 בדצמבר 1951, א"צ, 7/54/60). היאחזות הנח"ל קציעות הוקמה במקום רק בשנת 1953.

1. יישובי סוג א היו היישובים הקרובים ביותר לגבול והוגדרו כנקודות צבאיות. תושביהם היו חיילים ביחידה צבאית אורגנית עם סגל פיקוד מגויס.

- (ב) פיקוד – בעקב הנ"ל מוקצה לכל פלוגה ב"היאחזות" על ידי מפקדת חיל הנח"ל באמצעות יחידת האם, גדוד הנח"ל המרחבי, סגל פיקודו בהתאם למוגדר במכתב אג"ם/מ[חלקת]ת[פקידי]מ[טה] (5/9 מ"3.6.51).
- (ג) תנוחתן בשטח ואופיין ההתיישבותי מטילה על פלוגות הנח"ל בהיאחזות משימות טקטיות במסגרת ההגנה המרחבית.
3. ההוראות האלה באות להבהיר את בעיות הכפיפות ולקבוע דרכי תיאום בין יחידות הנח"ל בהיאחזות והפיקוד המתאים של ההגנה המרחבית.
4. הוראות אלה מתבססות על:
- (א) מכתב המטה הכללי (8-2/171/233 מ"18.3.51) בנידון.
- (ב) צו ארגון – חיל הנח"ל – סגל קבוע (אג"ם/מת"ם 5/9 מ"3.6.51).

משימה וכפיפות טקטית

1. משימת ההיאחזות היא להקים יישוב ספר ולהשריש בו את חיילי הנח"ל במגמה להפכם לתושביו ובונוי הקבועים.
2. מבחינת המשימה זהה ההיאחזות עם זו של כל יישוב סוג אל"ף במדינה.
3. בעקב הנ"ל:
- (א) תהווה ההיאחזות יחידת משנה טקטית ותכנונה ישולב במערך ההגנה של המרחב.
- (ב) פלוגת הנח"ל בהיאחזות תהיה מרותקת ביטחונית לאזור.
- (ג) מבחינה טקטית תהיה כפופה לפיקוד המתאים של ההגנה המרחבית.
4. סדרי הביטחון השוטף בהיאחזות ובמרחב ייקבעו בתיאום בין מפקד הגוש² ומפקדת גדוד הנח"ל החונה במרחב.
- אי לזאת תתואמנה בין הנ"ל:
- (א) דרכי וצורת ימי האימון החודשיים,
- (ב) שיטות דיווח המשקפים את כוננותה העדכנית של פלוגת הנח"ל ב"היאחזות".

מנהלה

1. בהיות ההיאחזות מורכבת מחיילים בשירות, מהווה הפלוגה יחידת משנה של גדוד הנח"ל החונה במרחב (זה בניגוד ליישובי סוג אל"ף המהווים יחידות משנה של הגוש).
2. תנאי השירות, המשטר והנוהל ייקבעו על ידי מפקדת חיל הנח"ל. הפיקוח על ביצועם חל על מפקדת הגדוד וסגל הקבע של הפלוגה.
3. יחידת האם, גדוד חיל הנח"ל החונה במרחב, יהיה אחראי עבור הספקת האספקה להיאחזות (כולל ציוד לחימה מבוקר). נשק מסייע יוקצה להיאחזות לפי הנחיות אג"ם/מבצעים, אולם גם הנ"ל יינתן באמצעות מפקדת חיל הנח"ל.
4. ההיאחזות תשולב במערך הקשר של ההגנה המרחבית. הציוד הדרוש יוקצב בהתאם לאפשרויות החיל ולפי הנוהל בהגנה מרחבית.
5. ביצורים – בהתאם לעדיפות במסגרת ההגנה המרחבית.

2. מבחינה ארגונית נקבעה בצה"ל חלוקה משנית בתוך ההגנה המרחבית. היחידה הבסיסית נקראה בשם מחוז, וכללה מספר גושים; הגוש נחלק למספר חבלים, ובכל חבל היו כמה יישובים כפריים, שכל אחד כונה אזור. מפקדת הגוש הייתה ממונה על ביטחון היישובים בתחומה, על תיאום בין הכוחות העומדים לרשותה ועל אימונם וארגונם.

תוקף

1. הוראה זו נכנסת לתוקפה עם פרסומה.
2. מפקדות הפיקודים ומפקדת חיל הנח"ל יוודאו ביצוע ותיאום קבוע בין מפקדות יחידות הנח"ל ומפקדי מרחבי ההגנה המרחבית המתאימים.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

41 ◀ אל אלוף הפיקוד השמיני, משה צדוק

אג"ם/מבצעים, 28 באוגוסט 1951

ענף גיוס וכוננות במחלקת מבצעים הופקד על טיפוח נוהלי גיוס של אנשי מילואים ושאר נושאים הקשורים בכוננות הצבא למלחמה. בין השאר ביצע הענף ביקורות פתע במחנות ובמפקדות בצה"ל. במסמך שלפנינו מפורטים ממצאי אחת מן הביקורות הללו.

סודי-אישי

הנידון: ביקורות כוננות לילה במפקדות כפופות לפיקוד השמיני¹

1. בתאריך 15.8.51 בלילה נערכה ביקורת כוננות במפקדת חטיבה 4 וברצוני להעיר את תשומת לבך על חוסר כוננות מוחלטת שהוגשה בנקודות אלה:
 - (א) הכניסה למחנה הייתה חופשית.
 - (ב) הקצין התורן ומכוננית תורנית לא היו במקום פרט לסמל. נמצאו עוד שני זקיפים בלבד.
 - (ג) הסמל התורן לא ידע את תפקידו כלל.
 - (ד) המשרד היה עזוב וצוות הפיקוח יכול היה לקחת 2 רובים באין מפריע.
 - (ה) מפתח חדר הנשק לא היה במקום. מצב וכמות הנשק לא הייתה ידועה.
 - (ו) ליד שער פתוח ללא שמירה נמצאו 4 ארגזי פגזים 75 מ"מ אשר מציאותם לא הייתה ידועה כלל לסמל התורן.
2. אי לכך אבקשך לברר את הסיבות אשר גרמו להזנחה זו.
3. בתאריך 13.8.51 נערכה ביקורת במפקדת חטיבה 8 וכן עלי להדגיש את הנקודות הבאות:
 - (א) אין פקודות שגרה והוראות לקצין תורן.
 - (ב) במחנה אין השמירה יעילה (3 שומרים בסך הכול) ובפרט המחסנים אינם נשמרים כראוי בשעה שבאותו הבית בקומתו השנייה גרים אזרחים.
4. במפקדה במחנה בסיסי 781 נמצאו הסדרים מספיקים.
5. נא הודיענו טיפולך בנידון.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

1. נוסף על פיקוד דרום, צפון ומרכז, שהיו אחראים לגייסות, אך גם למרחב טריטוריאלי לאורך הגבולות, הוקם הפיקוד השמיני, שלא נחשב לפיקוד מרחבי. הפיקוד היה ממונה על שלוש חטיבות חיל רגלים ועל יחידות ההגנה האזרחיות (ה'א) במחוז תל אביב רבתי, והוא פורק כעבור שנתיים.

42 ◀ אל האלופים ומפקדי החטיבות

אג"ם/מבצעים, 21 באוקטובר 1951

המלחמה בהסתננויות של ערבים מעבר לגבול, שהלכה וגברה מאז 1949 (ראו הערת הפתיחה לתעודה 23), העסיקה את מחלקת מבצעים ואת העומד בראשה כמעט מדי יום ביומו. דיווחים שוטפים מן היחידות בשטח על ההסתננויות ועל הלחימה בהן, הוראות שוטפות ליחידות, אישורים לביצוע פעולות ודיווחים לדרג הבכיר ממלאים את תיקי מחלקת מבצעים, ורבים מן המסמכים הופצו בחתימתו של רבין. הלחימה בהסתננויות כללה מארבים וסריקות לאיתור מסתננים לאורך הגבול בצד הישראלי, ובאישור מיוחד גם מעבר לגבול, ופעולות תגמול יזומות – פשיטות לילה ופגיעה ביעדים מעבר לגבול. פעולות התגמול, שבדרך כלל היו צמודות למקרי הסתננות חמורים, נועדו לאיים על המסתננים, אך גם ללחוץ על השלטונות מעבר לגבול למנוע את ההסתננויות ולרסן אותן. כדי ליצור קשר ברור בין התגמול לבין המעשה הוצאה ב-8 בפברואר 1951, בחתימתו של רבין, פקודת מבצע "מאי 46", ששימשה בסיס לפעולות התגמול בהמשך. הפקודה הטילה על שלושת הפיקודים המרחביים לתכנן מראש פעולות תגובה בארבעה סוגי יעדים: יעדים כלכליים, בסיסי הסתננות, יעדי שלטון אזרחי ומערך צבאי. הפיקודים התבקשו לשמור על כוונות לביצוע הפעולות תוך 12 שעות מקבלת האישור (א"צ, 7/54/102).

בהתאם לפקודה זו נעשו במהלך 1951 סיורים, מארבים ופעולות תגמול בכפרים ערביים מעבר לגבול, אך היו גם הצעות לפעולות תגמול שלא אושרו על ידי מחלקת מבצעים, ועם הזמן הוקשחו התנאים למתן האישורים. כשהלכו ורבו מעשי ההסתננות פנה רבין למקלף והציע לייעל את המלחמה בהסתננות (ראו תעודה 45). במסמך שלפנינו מורה רבין לאלופי הפיקודים ומפקדי החטיבות לשפר את הלחימה השגרתית במסתננים.

הנידון: המלחמה בהסתננות

כללי

1. ההסתננות מעבר לגבול למטרות השגת גבול וביצוע מעשי פשע הנה תופעה רחבת ממדים המאיימת על ביטחון הנפש והרכוש של אזרחי המדינה באופן חמור ביותר.
2. המלחמה בהסתננות העסיקה כוחות צבא רבים ומהווה מעמסה כבדה ביותר על יחידות צה"ל בחייהן היומיומיים.
3. מלחמה זו מתנהלת בתנאים הקשים לצבא ביותר בגלל ההגבלות המדיניות הקיימות האוסרות על מעבר הגבול באופן חופשי לשם הענשת המסתננים במקומות ריכוזיהם.
4. למרות קשיים אלה אין להימנע מריכוז כל המאמץ האפשרי לשם הנחתת מכות כבדות של ההסתננות על מנת שהסיכון הכרוך בה יהיה גדול ועל ידי כך יפחת מספר המסתננים.
5. עד עתה הלחימה בהסתננות נעשתה לא תמיד תוך ניתוח יסודי ומדוקדק של תופעותיה ומגמותיה. חוסר ניתוח הידיעות גרם לאי יעילות של חלק ניכר מן המאמץ שצה"ל השקיע במלחמה בהסתננות.

ניתוח ההסתננות

6. אין כל ספק שמגמות ההסתננות משתנות מדי תקופה בתקופה וניתוח מדויק יכול לגלות מגמות שלה מבעוד מועד ולרכז את המלחמה המונעת באופן שתשיג תוצאות רבות ביותר. חוסר ניתוח זה גורם להיגררות אחרי פעולת המסתננים ולחוסר יעילות המלחמה בהם.
7. דרכי ההסתננות משתנות מדי פעם עקב פעילות כוחותינו וניתוח מדויק של השטח ומגמות ההסתננות עלול לגלות מראש דרכי הסתננות אפשרית וחסימתן על ידי מארבים וסיורים.
8. מיקוש טקטי של דרכי ההסתננות הוכיח את יעילותו בתנאי שהוא נעשה לאחר ניתוח פני השטח, מגמות ההסתננות ומקומות הריכוז של המסתננים.

ממדי ההסתננות

9. סיכום מספרי של מקרי ההסתננות והמלחמה בה מעיד על היקפה העצום של תופעה זו, ועל גודל המאמץ של כוחות הצבא במלחמה בה.

- בחודשים יוני-ספטמבר, שנה זו, הגיעו ההסתגנויות מעבר לגבול לממוצע של 220 מקרים בחודש, מתוכם נתקלו כוחותינו רק ב־55 מקרים בממוצע, כלומר: כ־165 מקרים בחודש חודרים המסתגנים למדינה ויוצאים ממנה ללא היתקלות בכוחותינו, לאחר שביצעו מעשי שוד, גנבה וכדומה. בהתחשב עם המצוקה הכלכלית שבה נתונים המוני הפליטים הרי הסיכון העומד בפני המסתגן כיום אינו גדול (3:1).
10. לעומת זאת, פעילות כוחותינו נגד ההסתגנות מסתכמת במשך 4 החודשים הנ"ל בממוצע של 497 מארבים, סוורים וסריקות בחודש. כאמור, רק ב־55 מקרים בממוצע נתקלו כוחותינו בכוחות מסתגנים, היינו: 442 מארבים וסוורים וסריקות בחודש אינם מביאים לכל תוצאות, למרות שבאותם הימים והלילות עצמם חודרים מאות מסתגנים לתחומי המדינה, ויוצאים ממנה עם שללם ללא חשש.
11. אבדות המסתגנים בממוצע לחודש במשך 4 החודשים הנ"ל הן: 33 הרוגים, 15 פצועים, 291 אסורים ושבוים.
12. אבדותינו בממוצע לחודש במשך 4 החודשים הנ"ל הן: 5 הרוגים, 12 פצועים.

ייעול המלחמה בהסתגנות

13. על הפיקודים, החטיבות וחטיבות המחוז לבצע את מלחמתם בהסתגנות מתוך הכרה כי ממדי התופעה הזו הנם מסוכנים ביותר, וכי כל עוד הסיכון למסתגן אינו מוחלט לא ייפסק הנגע.
14. על הפורמציית והיחידות לנהל את המלחמה הזאת מתוך הרגשה שלפניהם מבצע חשוב ואחראי. יש לערוך ניתוח חודשי של מגמות ההסתגנות, דרכי החדירה והנסיגה ומקומות הריכוז. יש לעקוב אחרי הרכוש הנגנב ולדעת להיכן הוא מגיע ומי מעוניין בו. יש לברר מי הם מארגני ההסתגנות בכל גזרה וגזרה ולחפש ולהמליץ על דרכים לפגוע בהם.
- יש להקפיד במשלוח דו"חים על מקרי ההסתגנות ועל משלוח הערכות מצב שוטפות מהחטיבות וחטיבות (מחוז) לפיקוד ומהפיקוד לאג"ם/מבצעים ולאג"ם/מ[חלקת] מ[ודיעי].
15. על הפיקודים לוודא תחום בתכנון בין המחוזות ולכוון את הכוחות למלחמה בגזרות אשר לפי ניתוחי המודיעין מהוות גזרות עיקריות להסתגנות. לשם כך יש להעביר כוחות ממחוז למחוז ולרכזם על הנושא העיקרי.
16. על הפיקודים לתכנן מיקוש טקטי של דרכי ההסתגנות.
17. על כל המפקדים המשתתפים במלחמה לקבל תדריכים מדויקים וללמוד יפה את הבעיה שהועמדה בפניהם. יש לחפש דרכים להערים על המסתגנים, המגלים ערמה, יזמה וזריזות למופת.
18. יש לזכור כי בין המסתגנים נמצאים סוכני אויב וכי החיפוש אחריהם חייב להיעשות בקפדנות מרובה.

אחריות הפיקודים

19. הפיקודים הנם אחראים למלחמה בהסתגנות שבתחומי מרחבם גם כאשר כוחות המשטרה מוקצים לצורך זה.
20. על הפיקודים לוודא קבלת דו"חים מפורטים מכוחות המשטרה הפועלים בגבולות, להנחותם בפעולתם ולקיים את היזמה בידם בכל זמן.

דיווח וסיכומים

21. על הפיקודים לשלוח מדי חודש בחודשו לאג"ם/מבצעים ולאג"ם/ממ"ן סיכום המלחמה בהסתגנות תוך ניתוח הידיעות לפיהן נוהלה המלחמה, ותוך סיכום מספרי מדויק של מספר ההסתגנויות, פעילות כוחותינו ותוצאותיה.
22. כן ישלחו הפיקודים מדי חודש סיכום ידיעות של נושא ההסתגנות בנפרד מסיכום המודיעין החדש.
23. הוראה זו יש לבצע החל מיום 1.11.51.

יצחק רבין – אלון/משנה

ראש מחלקת מבצעים

43 אל מפקדת פיקוד הנח"ל, מפקדת הגדנ"ע,

מפקדת קצין רפואה ראשי

אג"ם/מבצעים, 26 באוקטובר 1951

בנובמבר 1951 חזר צה"ל לנהל חלק מן המעברות, לאחר שעזב את מרביתן באפריל (ראו הערת הפתיחה לתעודה 36). צה"ל נקרא לתפקיד בעקבות גל העולים הגדול באותה השנה ובמיוחד בששת החודשים הראשונים שלה. העולים, שמרביתם באו מעיראק, מרומניה ומפרס, נוספו על תושבי המעברות והגדילו את הצפיפות בהן, והדבר גם להרעת תנאי הדיור ולהכבדת הנטל על מערכת הבריאות והחינוך. הקשיים הפיזיים יצרו בעיות חברתיות שחייבו התערבות מבחון. כבר בסוף יוני פנה גיורא יוספטל, ראש מחלקת העלייה בסוכנות, אל ראשי מערכת הביטחון בבקשה שצה"ל יחדש את פעילותו ב־24 מעברות. ועדת סקר שהוקמה ביולי בדקה את המצב במעברות והגיעה למסקנה שהבעיות העיקריות בהן הן "חוסר ליכוד חברתי, חוסר חיי ציבור ומשמעת". בהתאם לקביעה זו, נטל על עצמו הצבא "לארגן את חיי המעברות ולהקנות ליושביהן הווי ציבורי ומשמעת", ורבין הוציא פקודה ברוח זו כבר ב־25 ביולי. צה"ל תכנן להיכנס ל־11 מעברות ב־10 באוגוסט, אך בצל הבחירות הכלליות שנערכו בסוף יולי והרגישות הפוליטית של נושא החינוך הדתי במעברות הוחלט לדחות את ביצוע המשימה עד לאחר הקמת הממשלה החדשה באוקטובר. בהתאם לפקודה שלפנינו נכנס צה"ל למעברות בנובמבר 1951. בגלל החורף הקשה ופגעי השיטפונות, שמוטטו את המעברות, פינה צה"ל חלק מתושבי המעברות ודאג לקיומם הפיזי המידי. המעורבות של צה"ל במשימות אזרחיות הייתה נתונה לביקורת באותם ימים הן מצד גופים אזרחיים והן בקרב בכירים במטכ"ל. גופים פוליטיים דתיים לא ראו בעין טובה את התערבות הצבא בענייני החינוך והדת במעברות, אך גם נציגי גופים אזרחיים אחרים הגיעו לידי חיכוך וריב סמכויות עם הניהול הצבאי במעברות (ראו דבורה הכהן, עולים בסערה, עמ' 279–288).

דחוף-מוגבל

הנידון: "מבצע מעברות תשי"ב"

ידיעות

1. גלי העלייה המגיעים עתה ארצה מארצות המזרח, עיראק ופרס, יוצרים בעיות קליטה מיוחדות. העולים מארצות אלה אינם בני מעמדות חברתיים אחידים וקיימים הפרשים רבים בין רמת החיים של יוצא הערים (בגדד, בצרה) ובין עולי כורדיסטאן למשל. רמת החיים של עולי עיראק הנה גבוהה מאשר זו של עולי ארצות ערב אחרות, כמו תימן ופרס, עובדה זו על כל החיובי שבה מעוררת בעיות הסתגלות מיוחדות וקשות בקשר לעבודה גופנית והווי הארץ. עולים אלה גם אינם מושרשים בהווי היהודי ורחוקים מכל חינוך ציוני. ומתוך כך – רמת החיים הגבוהה מחד וחוסר החינוך הציוני מאידך יוצרים בעיות רבות וקשות של חינוך, ארגון ומשמעת בקרב העלייה הזאת. בהתחשב עם כל מה שנאמר קודם, ואם נוסיף שכבר כיום קיימים חיכוכים בין העולים לבין עצמם ובין העולים לבין עובדי הקליטה – הרי קשיי החורף עלולים להחמיר ולהקשות את התופעות הנ"ל.
 2. נוסף לבעיות שמעוררת העלייה הזאת קיימות בעיות לגבי העלויות הקודמות אשר חלק מ[הן] ישהה זה החורף השני במעברות בתנאי חיים ושיכון קשים. ואשר כתוצאה מכך יש ירידה ברמת המורל של אנשים אלה ויש הכרח בפעולה ערה ורצינית להעלאת המורל, לחינוך, ולארגון פנימי.
 3. שיכון
- המצב כיום הוא שמרבית אנשי המעברות משוכנים במבנים כמו בלוקונים, פחונים, בדונים וכדו' שאם אין לראותם כצורת השיכון האידאלית הרי יש להניח שאפשר יהיה לעבור בהם את החורף בצורה מתקבלת על הדעת. אך עדיין נשארו 23,000 משפחות בתוך אוהלים. מחלקת הקליטה עושה מאמצים במגמה להחליף את האוהלים בצורות שיכון טובות יותר, אך גם אם תבוצענה תכניות אלה במקסימום עדיין תשארנה 10,000 משפחות במשך החורף באוהלים.

4. בעיות

- כבעיות עיקריות בטיפול במעברות יש לראות:
- (א) חינוך, ארגון, והרמת המורל של אנשי המעברות.
- (ב) עזרה לאנשי המעברות לעבור את החורף על ידי סיוע בטיפול בתינוקות שבתוך המעברות, פינוי הילדים בגיל בית ספר ממחנות האוהלים, וכן עזרה בחוליות נוער ישראלי לטיפול בנוער שיישאר במעברות.

5. היקף טיפול צה"ל במעברות

- טיפול צה"ל במעברות יקיף השנה:
- 24 מעברות שבטיפול מחלקת הקליטה.
- 6-8 יישובי עולים הנמצאים בטיפול מחלקת ההתיישבות.
- סך כל האוכלוסייה במעברות שבטיפול צה"ל תהיה 15,000 משפחות מהן כ-10,000 משפחות תישארנה באוהלים.

משימה

1. חינוך לאומי וציוני של אנשי המעברות.
2. הרמת המורל, ארגון, משמעת וליכוד פנימי של המעברות.
3. עזרה למעברות לעבור את תקופת החורף.

שיטה

- כללי – העזרה אשר תידרש מצה"ל בטיפול במעברות תהיה:
1. קליטת 1,200 ילד בגיל בית ספר.
 2. הקמת מחנה מיון בעל יכולת קיבול ל-300 ילד עם סגל רפואי מתאים.
 3. החזקת חוליות צבאיות בתוך המעברות ויישובי הקליטה במגמת עזרה בארגון, הדרכה, והרמת המורל.
 4. סיוע על ידי בנות [חיל] [נשים] בטיפול בתינוקות בתוך מחנות האוהלים.
 5. ניקוז מעברות פתח תקווה ורחובות.
 6. המשך הטיפול במחנות הגזת והגרענת כפי שזה בוצע עד עתה.

סמכויות פיקוד

1. כל הגורמים המטפלים במעברות, ביישובי הקליטה, ובמחנות הילדים ימנו מפקדים לכל אחת מהמעברות והמחנות.
2. סמכויות המפקדים הממונים תהיינה:
 - (א) סמכות פיקודית לגבי אותם נושאי טיפול שהצבא אחראי עליהם כפי שהוגדרו בפקודה זו.
 - (ב) סמכות להנחות את הסגל האזרחי המטפל באותן המעברות במסגרת התפקידים המוגדרים המוטלים על הצבא באותן המעברות.
 - (ג) אין הכפיפות הפיקודית מורה ומחייבת אחריות מלאה על כל נושאי הטיפול במעברה – כמו אספקה, פתרון בעיות הנדסיות וכד' – אלא רק לגבי התפקידים המוגדרים בפקודה זו.
 - (ד) מפקדי המעברות לא יהיו רשאים לנקוט בפעולה החורגת באופן עקרוני (או המחייבת עברה על התקציב) ממסגרת התפקידים המוגדרים בפקודה זו בלי אישור מהמטכ"ל.

לוח זמנים

1. כניסת חוליות הצבא למעברות תבוצע לא יאוחר מ'10.11.51.
2. פתיחת מחנות הילדים ב'1.12.51.
3. פתיחת מחנה המיון ב'15.11.51.

תפקידים

פיקוד הצפון

1. קליטה והקמת מחנה ילדים ל-300 ילד בגיל בית ספר במחנה 162 והטיפול המלא בהם.
2. טיפול ב-2 מעברות: על ידי החזקת חוליות צבאיות לארגון והדרכה.
(א) מעברת פתח עירון – 110 משפחות.
(ב) מעברת כברי – 250 משפחות.

פיקוד המרכז

1. אחריות טיפול ב-6 מעברות ו-5 יישובי קליטה בהתאם לטבלה המצורפת להלן.
2. המשך החזקה וטיפול מחנה הילדים בשנלר.

פיקוד הדרום

1. אחריות טיפול ב-10 מעברות ו-1 יישוב קליטה בהתאם לטבלה המצורפת להלן.

פיקוד שמיני

1. אחריות טיפול ב-6 מעברות בהתאם לטבלה המצורפת.
2. הפסקת הטיפול במחנה הילדים חולי הגזת החל מ-15.11.51.
3. הקמת מחנה מיון ל-300 ילד במחנה ראש העין.

חיל האוויר

1. קליטת 400 ילד בגיל בית ספר במחנה עקרון והטיפול המלא בהם.

חיל הים

1. הכנת מחנה בת גלים לקליטת הילדים חולי הגזת החל מ-13.11.51.

גדנ"ע

1. קליטת 300 ילד בגיל בית ספר במחנה המיון והטיפול המלא בהם.
2. הפעלת חוליות גדנעים לארגון הנוער במעברות במידת הצורך.
3. אין הכרח שחוליות אלה תהיינה מהסגל הסדיר של הגדנ"ע וניתן לנצל לצורך זה את בני הנוער המקומי.

נח"ל

הפעלת חוליות נח"ל לארגון הנוער במעברות הבאות:
באר יעקב, רמת השרון, מגדל גד א, באר שבע.

ח[יל] רפ[ואה]

1. הספקת חוליה רפואית למחנה המיון בראש העין.
2. הספקת חוליות רפואיות למחנות הילדים אשר בטיפול הצבא.

מנהלה

כוח אדם

הנחיות מטכ"ל/אכ"א מתפרסמות בנספח לפקודה זו.

ציוד, עבודה והקצאת רכב

הנחיות לגבי הקצאות רכב וביצוע עבודות מתפרסמות בפקודת אפסנאות מס' 68/51.

תקנים

בנספח אג"ם/מת"ם [מחלקה לתפקידי מטה] לפקודה זו מתפרסמים:

1. תקנים למחנות הילדים למחנה המיון ולמעברות.
2. הכרזה כיחידות חשבון ורישום של מחנות הילדים בחיל האוויר ובפיקוד צפון.

הקצאת ימי אימון

1. הקצאת ימי אימון למבצע מעברות תשי"ב מתפרסם בנספח לפקודה זו.

תקציבים

1. לשם הפרדת תקציב המבצע תסומן כל הוצאת כספים (כולל תשלום לחיילי המילואים) בסימון "מעברות תשי"ב".
2. לכל חוליה המטפלת במעברות ואשר מספר אנשיה קטן מ-10 תשולם דמי כלכלה.

קשר וקישור

1. כל הגורמים המשתתפים במבצע מעברות תשי"ב יקבעו נציגים קבועים אשר יעמדו בקשר עם נציגי הסוכנות במקום.
2. נציגים אלה יטפלו עם נציגי הסוכנות במקום בקשר לפתרון בעיות מקומיות במסגרת התפקידים שהוטלו על הצבא.
3. הקשר למעברות יבוצע באמצעי הקשר הקיימים.

דיווח

על הגורמים המטפלים במבצע מעברות תשי"ב לדווח לאג"ם/מבצעים-ענף ביטחון מרחבי מדי חודש עד ל-7 באותו חודש את מצב ובעיית המעברות אשר בטיפולן וכן דוח ניצול ימי אימון הקשור למבצע מעברות תשי"ב.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת המבצעים

44 ◀ אל סגן הרמטכ"ל, מרדכי מקלף

אג"ם/מבצעים, 25 בנובמבר 1951

בשלהי 1951 התקיימו במטכ"ל ובגופים בכירים בצה"ל דיונים על תכנית העבודה של הצבא לשנת 1952, ובין השאר עסקו בהם בהפקת לקחים מהתמרונים הראשונים שערך צה"ל חודשים ספורים קודם לכן. בתעודה שלפנינו ובתעודה מ-12 בדצמבר 1951, שלא הובאה כאן, הציג רבין, לקראת דיונים אלה, את הצעת מחלקת המבצעים לשינוי מבנה צה"ל. רבין ביסס את השינויים שהציע על תפיסת הביטחון ההגנתית-התקפית ששלטה באותם ימים במטכ"ל. ביסוד תפיסה זו הייתה ההנחה שהמלחמה הבאה תפרוץ ביזמת הערבים, ושמימתו הראשונה של צה"ל תהיה לבלום את המתקפה ורק לאחר מכן לתקוף ולהעביר את הלחימה אל שטחי האויב. לשם הכרעה מהירה של האויב בשלב המתקפה נדרש ריכוז המאמץ המלחמתי במקום אחד והעברתו על פי הצורך ובהפתעה גמורה מגזרה אחת לאחרת. תפיסה זו חייבה גמישות בהעברת כוחות, ניידות של הכוחות ובניית דרגי פיקוד מתאימים לניהול המלחמה. בתעודה המובאת כאן הוציעה מחלקת המבצעים להקים דרג ביניים – האוגדה – שתקבל לפיקודה בין שתי חטיבות לארבע חטיבות של חיל רגלים או שריון "ותהיה מסוגלת לפעולה טקטית ממושכת ובכמה צירים". במסמך שלא פורסם כאן פירט רבין בצירוף תרשימים את מבנה מפקדת האוגדה ואת פעילותה בימי שלום ומלחמה. שני המסמכים הוגשו בישיבת המטכ"ל ב-16 בדצמבר 1951. לישיבה הוגש גם מסמך של מחלקת תכנון בראשותו של שלום עשת, שעיקרו היה המלצה על הקמת דיוויזיה קבועה בת שתי חטיבות. הרמטכ"ל, יגאל ידן, מצא לנכון "לציין לשבח את העבודה היפה והמושלמת" של שני מחקרי המטה הללו. בדיון נחלקו קציני המטכ"ל ותמכו מי

בהצעת רבין ומי בהצעת עשת. לא נפלה הכרעה וידין החליט לכנס את סגל הפיקוד הבכיר על מנת לקבוע עקרונית את השלבים הראשונים להקמת אוגדה בדרך זו או אחרת (א"צ, דיון מטה כללי, כרך 11). בתמרונים צה"ל בקיץ 1952 הופעלה לראשונה מפקדת אוגדה כחלק מהתרגול. המשימה להקים ולהכין את המפקדה הוטלה על הפיקוד השמיני בסיוע פיקוד ההדרכה הצבאית. כעבור שנתיים, בראשית 1954, שב רבין והגיש לדיון במטכ"ל את אותם מסמכים על מבנה האוגדה, שטרם הוקמה עד אותו מועד. הוא הגן בישיבת המטכ"ל ב-19 בפברואר 1954 על עמדתו, ומולה הוצגה שוב התפיסה שיש להקים דיוויזיה קבועה. בסופו של דבר אומצה עמדתו של רבין. במהלך 1954 הוקמו שלוש אוגדות (36, 38, 40), אך אחת מהן פורקה בסוף אותה שנה.

סודי ביותר

מצע לדיון על מבנה צה"ל

1. כללי

- (א) המצע מסתמך על עבודות המחקר שנעשו בנושא זה בעבר ועל הלקח שהוסק מסיכום תמרונים שנת תשי"א.
- (ב) ההצעות לעצ[ם] המבנה עובדו תוך התחשבות עם האמצעים (כוח אדם ואמצעי לחימה) שעומדים לרשות צה"ל כיום או יעמדו לרשותו בעתיד הקרוב ותוך שאיפה לגרום למינימום של זעזועים ארגוניים. כמו כן הן מתרכזות בעיקרי הדברים ואינן נכנסות לבעיות תקן.

2. החומר כולל את הסעיפים הבאים:

- (א) תעודת צה"ל.
- (ב) נתוני היסוד הקובעים [את] התפיסה הביטחונית הכללית.
- (1) נתונים דמוגרפיים; (2) נתונים גאוגרפיים; (3) נתונים כלכליים; (4) נתוני זמן ומרחב.
- (ג) המגמות הסטטגיות.
- (ד) המבנה.
- (1) המטה הכללי; (2) כוחות אוויר, ים, יבשה.
- (ה) הפעלה אופרטיבית של כוחות היבשה.
- (1) הפיקוד; (2) האוגדה; (3) החטיבה.

תעודת צה"ל

1. כתנאי למילוי מהיר של משימתה היסודית של מדינת ישראל – כינונה כמדינה עצמאית מקבצת גלויות ומבוססת כלכלית, הכרחי ביטחון בגבולותיה ושלוש עם שכנותיה.
2. לפיכך תהיה מדיניותו של צה"ל כמכשירה הביטחוני הכולל של המדינה דפנסיווית ביסודה, אולם במגמת החזרתו המהירה של מלוא מאמץ המדינה לתפקידה היסודי – המשך ביסוסה של המדינה, תכוון הפעלת צה"ל לקיצור המלחמה לאחר תחילתה על ידי הכרעת התוקפנים ושיפור גבולות המדינה במינימום היפגעות בכוח אדם ובחומר.
3. אין לדעת באם המצב הבין-לאומי במזרח התיכון לא יחייב מעבר למדיניות אופנסיווית עוד בטרם באה מגמת מדיניות ערב להשמדת ישראל לידי ביטוי הכוח לפועל, על ידי מלחמה מונעת ובמסיבות אחרות.
4. סיכום – כתוצאה מן האמור לעיל הרי השלד היסודי של מחשבת בניית כוחות הביטחון תתבסס על ההנחות הבאות:
- (א) מדיניות דפנסיווית.
- (ב) מעבר לאופנסיווה לאחר פתיחת המלחמה על ידי האויב והכרעתו המהירה.
- (ג) כוונת למעבר לאופנסיווה בלי השלב הדפנסיווי.
- (ד) העברת המלחמה לשטח האויב במגמת צמצום היפגעות המשק והאוכלוסייה.

נתוני היסוד

נתונים דמוגרפיים

1. יחסים מספריים
בעובדה היחסים המספריים של כוח האדם הפוטנציאלי בין מדינת ישראל לבין אויבותיה בפוטנציה – היינו מדינות ערב הנו 1:25 לערך לטובת האויב.
2. יחסים איכותיים
כתוצאה מפיגורן החברתי והציוויליזציוני של מדינות ערב הרי מרביתה של אוכלוסייתן נמצא בפיגור רב מאוד מבחינת התפתחותן האינטלקטואלית, הכלכלית והטכנית והן מבחינת כושרו הגופני של האדם הממוצע בארצות אלה, לעומת זאת רמתו הממוצעת של האדם הישראלי גבוהה בהרבה בכל הקשור למפורט דלעיל, על אף העובדה שהעלייה החדשה הורידה בהרבה את הממוצע שהיה בתקופת מלחמת השחרור.
3. עובדה נוספת אשר להשפעתה תהייה בעתיד והיו במלחמת השחרור תוצאות מכריעות, היא עובדת האין בררה של הלוחם הישראלי. מלחמתו של הפרט הישראלי על קיומו מזדהה לחלוטין עם מלחמתו של העם במלוא משמעותה של המילה. לעומתו אין הכרח קיום אישי מחייב את מלחמתו של פרט האויב.
4. סיכום

מדיניות כוח האדם של צה"ל תתבסס לפיכך על:

- (א) גיוס טוטלי של כוח האדם הישראלי הניתן להפעלה צבאית תוך מיון כוח האדם המרותק לתפקידים חיוניים ביותר כלכלית ומשקית וזה אשר מצבו הגופני אינו מאפשר לו לחימה ניידת לתפקידי ביטחון הגנתיים בהגנה המרחבית. ומיצוי כל כוח האדם הראוי מבחינה גופנית לחימה ניידת בפורמציות המיועדות לכך.
- (ב) העמדת שיטת הלחימה על היתרון האובייקטיבי היחיד של מדינת ישראל, השילוב של הרמה הגבוהה יחסית של הפרט הישראלי וחוסר הבררה העומד בפניו, הבאתם לידי ביטוי במבנה הצבא ובשיטות הלחימה – תוך מאמץ מלא של כל אמצעי המדינה וצה"ל לשמירת ופיתוח יתרון זה, על אף רמתו הנמוכה של החומר האנושי העולה עתה לארץ.

נתונים גאוגרפיים

1. שטחה של מדינת ישראל קטן ומצומצם ביותר ואינו מאפשר רווח זמן על חשבון שטח בשיטת ההגנה הגמישה.
2. שטחה של המדינה ופיזור אוכלוסייה מהווה 2 גושים יסודיים וגוש שני-שלישי אשר 2 פרוזדורים צרים מחברים אותם, והם –
(א) הדרום והנגב; (ב) הצפון; (ג) ירושלים.
הפרוזדורים – אזור התיכון, פרוזדור ירושלים.
3. סיכום – לפיכך המסקנות הגאוגרפיות הנוגעות למדיניות צה"ל הן:
(א) הגנה – קשיחה וצמודה לשטח וחינוך לעקירת כל מגמות לנסיגה כתנאי לשמירת שלמותה ואי ניתוקה של המדינה על ידי האויב.
(ב) בניין הפיקודים המרחביים המשניים לפיקוד העליון תוך הישענות על החלוקה היסודית של הגושים הגאוגרפיים המכילים את המדינה והם:
1. הגנת הנגב והדרום.
2. הגנת הצפון.
3. הגנת הפרוזדורים וירושלים.
כל פיקוד ופיקוד מרחבי יש לו משימה סטרטגית עיקרית משלו וכל פיצול משימה סטרטגית

זו לחצאין וסיפוחה לפיקוד מרחבי אחר הביא בהכרח לצמצום הריכוז והמאמץ הנדרשים לביצועה.

נתונים כלכליים

1. מצבה הכלכלי של המדינה קשה כתוצאה מהעומס המוטל עליה בביצוע תפקידה היסודי – קליטת העלייה וביסוסה הכלכלי. לפיכך אפשרויותיה להקצאת כספים להחזקת צבא מגויס ורכישה מצומצמים יחסית.
2. מדינות ערב מבוססות כלכלית בהתאם למשטר הנוכחי יכולות להקצות סכומים כספיים גדולים יותר לרכישה והחזקת צבא מגויס.
3. אין הצבא הסדיר בארצות ערב מהווה אחוז ניכר בין האוכלוסייה, כמו כן אין כמעט מערכת לגיוס מילואים בקנה מידה ניכר בתחומי מדינות ערב.
4. אין ארצות ערב מהוות] גורם אחיד במדינת ישראל, כלכלית או פוליטית.
5. סיכום – לפיכך המסקנות הכלכליות לגבי מדיניות צה"ל הנן:
 - (א) כוח מגויס קטן יחסית המהווה מסגרת האימון הצבאי לאוכלוסיית ישראל ומכשיר לקליטה וגיוס מהיר של מילואי צה"ל.
 - (ב) כוחו הצבאי העיקרי יימצא במילואים.
 - (ג) אמצעי לחימה יסודיים כמו ארטילריה, שריון, אווירייה, ימייה יימצאו בעתיד הקרוב במספרים גדולים יותר ומסוגים משוכללים יותר לרשותן של מדינות ערב.
 - (ד) הגיוס הטוטלי מחייב מבנה וארגון המאפשר שחרור וגיוס מחודש מהיר כדי לאפשר המשכת הייצור בצורה מקסימלית תוך פגיעה מינימלית בכושרה המלחמתי של המדינה.
 - (ה) שיטת פעולת ישראל תהיה על ידי יצירת נקודת כובד ניידת מדי פעם כלפי אחת הארצות תוך מאמץ פוליטי ותעמולתי לסכסך ביניהן.

זמן ומרחב

1. קווי האספקה של ארצות מצרים, עיראק שלהן הכוחות החזקים ביותר בין ארצות ערב, הנם ארוכים ובודדים.
2. מדינות ערב נמצאות ביחס לישראל בלחימה הנשענת על קווים חיצוניים והעברת נקודת הכובד ומשלוח תגבורת (באם הנתונים הפוליטיים הפנימיים יאפשרו זאת) תצריך זמן רב ואמצעים מנהלתיים מרובים.
3. מדינת ישראל לגבי ארצות ערב נלחמה על קווים פנימיים והססת נקודת הכובד הנה קלה יחסית וניתנת לביצוע תוך 24–48 שעות מכל חלק של הארץ לגזרה מרוחקת ביותר.
4. כתוצאה מהיות עיקר צבאות ערב מגויסים גיוס מלא הרי הנם נכונים להפעלה מידית מבלי תלות בגיוס מילואים, לעומת זאת עיקר כוחה של מדינת ישראל הנו במילואים. עובדה זו מאפשרת הפתעת ישראל בעת היות חלק קטן מפוטנציאל כוחה הצבאי מגויס ואינה מאפשרת גידול ניכר של כוחות האויב תוך שנה מפתיחת המערכה.
5. מדינת ישראל אינה יכולה לשאת מלחמה ממושכת מבחינת מצבה הכלכלי ותפקידה הי[ה]ודי.
6. הכמות הכללית של כוחות האויב יחסית לקווי הגבול או החזית האפשריים אינם מאפשרים יצירת קו חזית רצוף וחזק לכל אורכו. כלומר בכל מקרה ובכל חזית אופרטיווית תיווצרנה נקודות חזקות יותר ונקודות חלשות יותר מבחינת עצמת החזקתן על ידי כוחות האויב.

סיכום

1. מערכת ביטחון הבנויה על כוחות בלימה הבנויים מהצבא הסדיר ומשלד ההגנה המרחבית (היישובים בספר ולאורך צירי הפלישה) אשר יחפו על גיוס מהיר של מילואים.
2. ארגון המילואים על בסיס טריטוריאלי כתנאי לגיוס מהיר ויעיל בעת חירום.

3. אפשרויות הזזת נקודת הכובד של הלחימה מחזית לחזית בקלות יחסית.
4. אפשרויות של בניית הלחימה על הגישה העוקפת על ידי פריצה במקומות התורפה המצויים כתוצאה מהנחה ותמרון מהיר אל נקודות חיוניות בעורף אשר הנן נוחות יותר לפגיעה, בעיקר קווי האספקה.
5. מעבר מהיר ככל האפשר לאופנסיווה להכרעת [הכוחות] התוקפניים ולסיום המלחמה.

המגמות הסטרטגיות

1. המגמות הסטרטגיות של האויב
(א) מתוך ההנחה שמטרתו הפוליטית של האויב היא חיסול מדינת ישראל ובהתחשב בהנחות שהונחו תוך ניתוח נתוני היסוד תבוא לידי ביטוי מגמתו הסטרטגית בסטרטגיית הגישה הישירה בהישענות העובדות הבאות:
(1) מגמה לניצול עובדת גיוסו המתמיד של כוחו העיקרי וחוסר יחסי כוחות מילואים לעומת מציאותו של מרבית הכוח הישראלי במילואים.
(2) ניצול עובדת עדיפותו באמצעי לחימה היסודיים.
(3) אי יכולתו לניהול מלחמה ממושכת, מאחר שמתן שהות לישראל לארגן את עתודותיה תשנה את יחסי הכוחות האנושיים הלוחמים בפועל לרעתו וכן מסיבות אי יציבות באפשרויות הפוליטיות לניהול מלחמה ממושכת.
2. המגמות הסטרטגיות של צה"ל
מאחר שהקו המנחה את מדיניותו הסטרטגית של צה"ל הוא דפנסיווי בשלב הראשון ואופנסיווי עם פתיחת המערכה, תיבנה מדיניותו הסטרטגית של צה"ל על הגישה העוקפת אשר תבוא לידי ביטוי בקווים הבאים:
(א) העמדת הכוחות ההגנתיים ושלב ההגנה המרחבית כתחליף לשלב ההתגוננות הגמישה המחייב נקיטה בגישה העוקפת.
(ב) ניצול הכוחות הניידים לצורכי פעולות תוקפניות או בלימה לאורך נקודות וצירים חיוניים ביותר.

יחידה צבאית בתנועה במסגרת תמרון הסתיו של צה"ל, 10 בספטמבר 1951 (צילם דוד אלדן)

- (ג) מנגנון יעיל ומהיר לגיוס טוטלי של הכוחות הלוחמים.
 (ד) מודיעין יעיל.
 (ה) ניצול גורם התמרון והלחימה הגמישה בדרכי הפיקוד הנמוכים והגבוהים ביותר, על ידי חיפוש נקודות התורפה של האויב ותקיפתן בהפתעה תוך ניצול מקסימלי של כושר התמרון הרגלי והממונע של כוחותינו.
 (ו) לחימת לילה.
 (ז) יצירת נקודות כובד מהחלפות מהירות וריכוז של מלוא המאמץ של הלחימה התוקפנית של המדינה בגזרה אחת.
 (ח) יצירת מכשירים ויחידות אשר יאפשרו בשיטות לחימה בלתי מקובלות להקטין את יחסי הכוחות באוויר, בים ובפוטנציאל הלחימה של האויב.
 (ט) מנהלה עצמאית למרחבים האופרטיוויים וכן לפורמציות היסוד כדי לאפשר גמישות טקטית לדרגים הנמוכים.
 (י) בניית פורמציות ויחידות פשוטות ולא מורכבות.
 (יא) פיקוד כולל בכל הדרגים המפעיל את כל אמצעי הלחימה לאור מטרה המוצבת לו.

המבנה

- כדי לאפשר את ביצוע הלחימה כפי שסוכם בסעיף הקודם ייבנה מבנה צה"ל על היסודות הבאים:
1. מטה כללי המפקד ומפעיל את כל כוחות צה"ל.
 2. כוחות היבשה, הים והאוויר, אשר ייבנו מ"
 - (א) חיל האוויר; (ב) חיל הים; (ג) 3 פיקודים מרחביים.

המטה הכללי

ייעודו ניהול המלחמה ובניין כוחות הביטחון.
 מפעיל את כל כוחות הביטחון של המדינה.
 מבנהו:

המטכ"ל – ומתקני מטכ"ל

1. עתודות מטכ"ל
2. פיקוד ההדרכה
3. פורמציות/יחידות שיוכרזו עליהן כעל עתודות מטכ"ל
4. הנח"ל
5. הגדנ"ע.

חיל האוויר

ייעודו:

1. השגת העליונות באוויר
 - (א) שיתוק אוויריית האויב בשילוב עם יחידות ימיות ויבשתיות.
 - (ב) הגנה על המרחב האווירי של המדינה.
2. סיוע ישיר לכוחות היבשה והים
 - סיוע תצפית וקישור
 - סיוע באש (הפצה, הצלפה)
 - סיוע בתובלה, הצנחה והנחתה.

חיל הים

ייעודו:

1. השגת עליונות בים
(א) שיתוק ימיית האויב
(ב) הגנה על המרחב הימי של המדינה
(ג) באבטחת דרכי האספקה הימיים.
2. סיוע ישיר לכוחות היבשה
(א) סיוע אש
(ב) סיוע בתובלה והנחתה.

כוחות היבשה

כוחות היבשה ייבנו מ־2 חלקים יסודיים:

1. החלק הסטטי
2. החלק הנייד

החלק הסטטי

הפיקוד

- הפיקוד הנו הדרג הגבוה ביותר של כוחות היבשה. כל כוחות היבשה האחרים הנמצאים במרחבו ואינם מוכרזים כגורמי מטכ"ל יופעלו על ידו ויועמדו תחת פיקודו.
- הפיקוד מכיל את הגורמים הסטטיים הבאים:
1. מפקדת הפיקוד ומתקניו.
 2. המחוזות, מפקדותיהם ומתקניהם.
 3. מערכת ההגנה המרחבית השלדית (היישובים).

החלק הנייד

החלק הנייד של כוחות היבשה יורכב:

1. פורמציית חי[ל] ר[גלים] וחי[ל] ש[ריון].
2. גדודי חי[ל] מ[רחבי].
3. יחידות חייליות מסוימות של חילות אג[ן] המ[טה הכללי].
(א) גדודי חי[ל] ת[ותחני]ם
(ב) יחידות חיל הנדסה
(ג) יחידות חי[ל] מ[ודיעי].
4. יחידות חיליות של חילות אג[ן] א[פסנאות] וא[ג]ן כ[ח] א[דם].
(א) סדנאות ניידות
(ב) פלוגות תובלה
(ג) מחלקות מ[שטרה] צ[באית]
(ד) בתי חולים ניידים.

חלוקת הארץ ומרחבי התפיסה האסטרטגיים

הארץ ומרחבי התפיסה יחולקו למרחבי המשנה האופרטיביים הבאים:

1. פיקוד הצפון (בגבולותיו הנוכחיים)
2. פיקוד המרכז (בגבולותיו הנוכחיים + הפיקוד השמיני)
3. פיקוד הדרום (בגבולותיו הנוכחיים).

[ה]הפעל[ה] האופרטיביות של כוחות היבשה

הפיקוד

1. הגנה על מרחב הפיקוד על ידי:
 - (א) מערכת ההגנה המרחבית השלדית (היישובים)
 - (ב) הצבא הסדיר הנתון לפיקודו
 - (ג) גדודי החי"מ (גיוס מילואים)
 - (ד) פורמציית חי"ר וחי"ש (גיוס מילואים)
 - (ה) יחידות סיוע ושירות
 - (ו) שירותי ההתגוננות האזרחית והמשטרה.
2. הפיקוד יכריע את האויב ויתפוס את המרחב האסטרטגי המוקצה לו על ידי:
 - (א) מאמץ אחד או יותר המורכב בעיקר מכוחות ניידים.
 - (ב) הגנה על יתר המרחבים בכוחות המורכבים בעיקר מכוחות סטטיים.
3. כדי לאפשר ריכוז מקסימלי של אמצעים לביצוע המשימה האופרטיבית שהוטלה על ידי הפיקוד, ימשיך אלוף הפיקוד לשאת באחריות למרחב הפיקוד בזמן מלחמה כבימי שלום, הגברת מפקדת הפיקוד בזמן מלחמה על ידי הצבת סגן לאלוף הפיקוד, תוספת קציני מטה שונים תאפשר לו לשאת בעול אחריות זו.
4. הפיקוד מהווה את הדרג הגבוה ביותר מנהלתית ומבחינה זו הנו עצמאי ויכול לספק את כוחותיו הניידים והסטטיים על ידי מערך אפסנאי גמיש.

דרג ביניים בין הפיקוד לפורמציית

1. (א) במידה וניהול הקרב במאמץ תוקפני או בגזרה הגנתית אינו מפעיל לגבי משימה אופרטיבית אחידה יותר משלוש פורמציית חי"ר או חי"ש הן תהינה כפופות ישירות לפיקוד.
 - (ב) במידה וניהול הקרב לגבי משימה אופרטיבית אחת יחייב הפעלת יותר משלוש פורמציית חי"ר או חי"ש ובשתי משימות משנה ירכיב הפיקוד על הכוחות הנ"ל דרג ביניים.
2. (א) בהסתמך על המגמות הסטרטגיות של צה"ל כקווים מנחים למבנהו (ראה סעיף 2 ג לעיל) נראה שדרג ביניים זה אינו צריך להתבטא במסגרת קבועה כגון דיוויזיה אלא במסגרת משימתית טקטית – האוגדה.
 - (ב) האוגדה תקיף 2-4 פורמציית ותהיה מסוגלת לפעולה טקטית ממושכת ובכמה צירים ומבחינה לוגיסטית תהווה מפקדת האוגדה דרג תיאום וביקורת בלבד, והפיקוד יישאר האחראי להספקה, פינוי והחזקה, על כן תורכב מפקדת האוגדה בעיקרה ממאסה מבצעית ותכלול רק מטה אפסנאי מצומצם.
3. (א) מספר מפקדות האוגדה הנראה נחוץ לאור התכנון האופרטיבי ולאור מערך המלחמה הוא 4.
 - (ב) את מסגרות מפקדות האוגדה [יש] להקים ולקיים בזמן שלום על בסיס של גרעין סדיר ומילואים. המפקדות תוצבנה אחת לכל פיקוד, תשותפנה בכל בעיות התכנון האופרטיבי ותנוצלנה לתפקידי הדרכה.
 - (ג) בזמן מלחמה תוצבנה מפקדות האוגדה לפיקודים בהתאם לתכנון האופרטיבי והתפתחות המצב.
 - (ד) מפקדת האוגדה תוכל לרכז את אש הסיוע לפורמציית הכפופות לה על ידי השימוש באחת ממפקדות גדודי החת"ם [חיל תותחנים] כמפקדת תותחנים אוגדתית.
 - (ה) הקשר להרכבת מערכת הקשר האוגדתית יופרש מגדוד הקשר הפיקודי שתקן א שלו ייקבע מלמפרע בהתאם לכך.

פורמציית היסוד

- כפורמציית בעלת התקן הגבוהה ביותר נראית החטיבה מהסיבות הבאות:
- (א) מתן אפשרות של ניהול לחימה גמיש ונייד בדרגים נמוכים.

2. הגדלת כושר התמרון על ידי הגדלת מספר הפורמציות המסוגלות לפעול עצמאית.
3. גמישות גדולה יותר בצירופים של פורמציות ניידות, הגנה מרחבית וכוחות סיוע ושירות.
4. בנתוני הארץ הגעת פורמציה גדולה יותר תחייב זמן ממושך יותר ודרכי תחבורה טובים יותר.

ולפיכך תיבנה פורמציית היסוד של חי"ר על החטיבה המוגברת במתכונת הבאה:

מפקדת החטיבה

3 גדודי חי"ר

פלוגת מרגמות 120 מ"מ (12 כלים)

גונדה [נגד] ט[נקים], גונדה [נגד] מ[טוסים], פלוגת סיור, פלוגת הנדסה, פלוגת קשר, פלוגת אפסנאות (כולל מחלקת תובלה), סדנה חטיבתית (דרג א), תחנת מיון וחדר ניתוח, מחלקת מ"צ.

על מנת לאפשר את:

גמישות אופרטיביות בידי מפקד החטיבה ללא תלות בדרג גבוה יותר בהשגת אינפורמציה ופשיטה (פלוגת סיור). הפעלת סיוע יעיל (מרגמות 120 מ"מ – הגנה נ"ט ונ"מ (גונדה נ"ט ונ"מ), הגדלת ניידות והכבדת ניידות האויב (פלוגת הנדסה), שליטה (פלוגת קשר), עצמאות בהפעלה מהירה ברכב של יחידת יסוד אחת (מחלקת תובלה) או אי תלות במערך אפסנאי בלתי מנותק למשך כ-5 ימים. תיקון אותם תיקוני הרכב אשר ניתן לתקנם במהירות אשר תכניסם לקרב. פינוי הפצועים והחזקת משטר ביחידות ובדרכים (רפואי ומ"צ). לגבי המבנה ותקן א הנוכחיים של חטיבת חי"ר מוגברת יש להקטין את הדרג המשרת, במיוחד את הסדנה החטיבתית ואת פלוגת חיל רפואה].

גדוד חי"ר

גדוד חי"ר ייבנה על:

1. פלוגת חי"ר – יחידה ניידת ביותר השואפת ללחימת מגע תוך הסתייעות על סיוע גדודי וחטיבתי או ניצול קרקע וחשכה מבלי הישענות על סיוע פנימי-פלוגתי.
2. יחידות הגדוד המסייעות ומספקות את הנדרש להרכבת צוותי הקרב הפלוגתיים – ניתנות לתזוזה ממושכת ברגל ללא תלות ברכב.

לפיכך:

תיבנה הפלוגה על מקסימום ניידות ועל בסיס של מתן אפשרות לשליטה מקסימלית למפקדה בהפעלתה (הקטנתה לגבי עכשיו ואי מתן סיוע פלוגתי) בהתחשב בעובדה שיסודה היא קרב המגע או קרב הלילה (גם כן קרב מגע ביסודו). מתן נשק נ"ט למחלקותיה, פיתוח הנשק לקרב המגע (ת[ת] מ[קלע] ת[וצרת], ר[ימוני] י[ד] וכו').

בגדוד תוגבר הפלוגה המסייעת ותועמד על:

מחלקת מרגמות 81 מ"מ בת 8 כלים (4 כיתות)

מחלקת מק[לע] ב[ינוני] בת 8 כלים (4 כיתות)

מחלקת לא רתע 75 מ"מ 4-6 כלים (2-3 כיתות)

מחלקת חבלנים בתקנה הנוכחי.

פלוגת המטה תישאר בתקנה הנוכחי.

יצחק רבין – אלוף/מ

ראש מחלקת מבצעים

45 ◀ אל סגן הרמטכ"ל, חרדכי מקלף

אג"ם/מבצעים, 1 בינואר 1952

סודי ביותר-דחוף

הנידון: מדיניות פעולות התגובה

1. נוהל קבלת האישורים לפעולות תגמול הופך להיות מורכב ומסובך, והופך את פעולות התגמול לפעולות בעלות ערך פחות יותר בגלל היותן בלתי צמודות לזמן ביצוע הפשע.¹
2. עתה עם התרבות מקרי הפשע במספר אזורים בארץ, במיוחד באלה הגובלים עם מדינת הירדן באזורים ירושלים (בו הוחמר ביותר המצב בשבועיים האחרונים),² אזור לוד-טול כרם ואזור בית שאן. הכרחית הפעלת פעולות תגמול יעילות ומהירות יותר.
3. לפיכך, לדעתי, יש להפנות גורמי מודיעין נוספים לטיפול נמרץ יותר בהשגת ידיעות על גורמי הפעילות הנוכחית וכן לנצל גורמים דומים לפגיעה מכוונת במבצעי הפעולות הללו.³
4. כן יש לנצל את עובדת תכנוני ["מאי 46"] המאפשרים פעולה צמודה בזמן לביצוע מעשי הפשע על ידי תכנון מלמפרע של מספר אובייקטים מול כל גוש וגוש – לאורך כל גבול המדינה.
5. אבקש את אישורך למוצע לעיל.

יצחק רבין – אלוף/משנה

ראש מחלקת מבצעים

46 ◀ אל הרמטכ"ל, יגאל ידן

אג"ם/מבצעים, 2 בינואר 1952

המסמך שלפנינו נכתב בקשר למחלוקת בין תושבי הכפר הערבי הנוצרי איקרית לבין רשויות מדינת ישראל. ערביי הכפר איקרית גורשו מכפרם בנובמבר 1948 מפני שצה"ל גרס כי יש לפנות רצועת רוחב לאורך גבול הצפון מתושביה הערבים כדי שהכפרים שליד הגבול לא ישמשו בסיס למעבר של צבא זר ומקור מידע למודיעין עוין. חלק מן התושבים הועברו לכפר רמה שבגליל, והובטח להם שהפינוי הוא זמני בלבד. כשהתעכבה החזרתם לכפר פתחו במאבק ציבורי בתביעה להשיב אותם אל הכפר. בתוך כך פורסמו ב־24 באפריל "תקנות שעת חירום (אזורי ביטחון), תש"ט – 1949", שהגדירו אזורים מסוימים של מדינת ישראל, ובכללם רצועת גבול הצפון, בתור "אזורים מוגנים". התקנות הסמיכו את שר הביטחון להכריז על אזורים מוגנים או על שטחים מתוכם בתור "אזורי ביטחון", שבהם נאסרה לחלוטין שהייה של אזרחים, למעט כוחות הביטחון ותושבי קבע של האזור שלא קיבלו הוראה בצו רשמי לצאת מן האזור. בספטמבר 1949 הוכרז אזור גבול הצפון "אזור ביטחון". במאי 1951 פנו תושבי איקרית אל בית המשפט הגבוה לצדק וביקשו שיוורה לשלטונות הביטחון להחזירם אל הכפר בטענה שבתאריך בו הוצאו התקנות לשעת חירום הם היו תושבים קבועים באזור.

ב־31 ביולי נעתר בית המשפט לפנייתם וקבע כי "כל עוד לא ניתן על ידי רשות מוסמכת צו יציאה נגד המבקשים... רשאים הם לשבת בכפר איקרית". רבין, כרבים אחרים בפיקוד הבכיר של צה"ל, ראה "במקרה זה עובדה חמורה ביותר בתוקף היותה תקדים משפטי" (רבין אל סגן הרמטכ"ל, 9 באוגוסט 1951, א"צ, 7/54/104). ועל כן הורה לאלוף פיקוד הצפון ב־9 בספטמבר 1951 לסכל את ההוראה "על ידי פעולה חוקית" ולהפעיל את סעיף 8 של תקנות שעת

1. על פעולות התגמול ותכנוני "מאי 46" הנזכרים להלן ראו הערת הפתיחה לתעודה 42.

2. המקרה החמור ביותר שאירע באותם ימים היה רצח הצעירה לאה פייסטינגר, שגופתה נמצאה ב־26 בדצמבר 1951 במערה באזור מלחה.

3. ימים ספורים אחרי הרצח, בליל 7 בינואר, ביצע צה"ל פעולת תגמול בבית ג'אלה ובה נהרגו שישה ערבים, בהם שתי נשים ושתי ילדות.

חירום, המאפשר הוצאת "צו יציאה" נגד תושבי הכפר גם במקום מושבם ברמה. תושבי איקרית פנו לוועדת ערר אך זו לא קיבלה את ערעורם, ועל כן פנו שוב לבית הדין הגבוה לצדק. הדיון בפנייתם נקבע ל-6 בפברואר 1952. בתוך כך הרסו כוחות צה"ל ב-24 בדצמבר את בתי הכפר. אנשי הכפר פנו בעצומה אל נשיא בית המשפט העליון והתלוננו על הריסת הבתים. השופט הפנה את מכתבם אל היועץ המשפטי לממשלה, וזה ביקש מאגף הממשל הצבאי לברר מה האמת בידיעה ומדוע פוצצו הבתים. המזכר שלפנינו הוכן ככל הנראה כחומר רקע לרמטכ"ל לקראת הדיון בבית הדין הגבוה לצדק.

מוכתר הכפר איקרית מארח חיילים של צה"ל לאחר כיבוש הכפר במבצע "חירם", 1 בנובמבר 1948

סודי

הנידון: פרשת איקרית

1. רקע גאוגרפי
(א) ישנם 3 צירי תנועה עיקריים בין הלבנון לישראל והם:
 1. דרך בנת אל-ג'בל (שבלבנון)-מלכיה.
 2. דרך רומיש-מנסורה.
 3. דרך צור-ראש הנקרה.
- (ב) בצירי התנועה (2) ו(3) השתמש חיל קאוק'גי בעת הפעולות בצפון, ודרך ציר (2) ביצע את פעולת הנסיגה הגדולה בעת מבצע "חירם".
- (ג) שאר השטח הנו הררי ומכוסה צמחייה מאפשר הסתננות רגלית, אולם אינו ניתן לתנועה של כוח צבאי גדול.

2. רקע התיישבות

- (א) ההתיישבות הוותיקה (שהוקמה עד לפני כשנה) בגזרה זו כוללת את היישובים איילון וסאסא. מאז הוקמו 2 יישובים חדשים באזור תרביחה ונבי רובין הנמצאות בקרבת הכפר איקרית. יישובים אלה הם יישובי עולים חדשים אשר תהליך השתרשותם בקטע זה של הארץ הנו מן הקשים ביותר.
- (ב) לפיכך גזרה זו הנה חלשה יחסית ופרוצה לפעולות השגות גבול, ההסתננות וההברחה בין הלבנון וישראל.

3. פעולות האויב

טבלאות סיכום הפעולות בחודשי ספטמבר-דצמבר 1951 בגזרת הלבנון

אבדות האויב

בחודש	הרוגים	פצועים	שבויים	גנבות	שוד	גנבת כבל	השגות גבול	הערות
ספטמבר	–	11	67	–	–	–	–	–
אוקטובר	2	1	45	1	1	–	1	–
נובמבר	1	1	56	2	3	1	–	–
דצמבר	1	–	19	–	–	–	2	–
סה"כ	4	14 ¹	187	3	4	1	3	–

הטבלה לעיל מראה את סיכום פעילות האויב בגזרה הלבנונית, בעיקר בקטע שבין איילון וסאסא. אין הטבלה בעמודת השבויים מבליטה את מספר כל המסתננים מן הלבנון אלא רק את אלה אשר נתפסו בעת ביצוע פעולת ההסתננות. אין המספר כולל מסתננים שנתפסו בתקופה הנ"ל בתוך שטחי הממשל הצבאי בגליל וחדרו מהלבנון דרך הגזרה הנ"ל.

כמו כן אין המספרים הנ"ל כוללים את פעולות השגת הגבול, ההסתננות וההברחה אשר מבצעה לא נתקלו בכוחות הביטחון, כך שמספרי הפעולות אשר בוצעו בפועל גדולים מן המספרים המובאים בטבלה הנ"ל.

4. מקום איקרית בגזרה

- (א) איקרית נמצאת על אחד הרכסים הגבוהים ביותר באזור ומהווה עצם גאוגרפי בעל ערך ביטחוני חיוני בכל הסביבה. כל השולט ברכס זה לו השליטה המוחלטת על כל הסביבה.
- (ב) תושבי הכפר פעלו בעבר במסגרת כוחות חיל השחרור של קאוקג'י וסייעו בידו, נכנעו רק לאחר נסיגת עיקר חיל קאוקג'י מן הגליל. לאחר כניעתם הורחקו מן המקום בגלל ערכו הביטחוני החיוני של הרכס עליו נמצא כפרם.
- (ג) החזרת התושבים תהווה סכנה ביטחונית חמורה במקרה מלחמה ויצירת בסיס מעבר ומקור ידיעות למסתננים ולמברחים בגזרה זו. גם עתה שימשו בתי הכפר מקום מחבוא ומסתור למברחים ומשיגי גבול בכפרים עזובים אחרים באזור הגבול הלבנוני ואזורי גבול אחרים במדינה.
- (ד) לתושבי הכפר הוצע בעבר ומוצע גם עתה באמצעות הממשל הצבאי והיועץ לענייני ערבים שליד משרד ראש הממשלה שיקום ופיצוי תמורת רכושם וקרקעותיהם באזור אחר של המדינה.

1. כך במקור וצ"ל 13.

5. המצב המשפטי בבעיית איקרית
- (א) בזמנו הוגש צו על תנאי כנגד המושל הצבאי שינמק מדוע לא יינתן לתושבי איקרית לחזור לכפרם. הצו הפך להיות צו החלטי על ידי בית הדין העליון.
- (ב) אלוף פיקוד הצפון הוציא בתוקף סמכותו, על בסיס חוק אזורי ביטחון, צו יציאה לתושבי הכפר עוד בטרם חזרו לכפרם, לאחר התייעצות עם הוועדה המייעצת הצו הוצא לפועל.
- (ג) נציגם המשפטי של תושבי הכפר ערער על החלטת אלוף הפיקוד בפני ועדת הערעורים העליונה הקיימת בהתאם לחוק אזורי הביטחון.
- (ד) ערעורם נדחה על ידי ועדת הערעורים ולמעשה בזאת נסתיים הנוהל המוגדר בקשר לטיפול בחוק אזורי הביטחון.
- (ה) נציגם המשפטי של ערביי איקרית הגיש ערעור על החלטת ועדת הערעורים העליונה לבית הדין העליון לצדק (אשר אחד מחבריו הוא יו"ר ועדת הערעורים העליונה). תביעה זו טרם נתבררה.

יצחק רבין – אלוף/משנה
ראש מחלקת מבצעים

אג"ם/מבצעים, 9 בינואר 1952

47 ◀ אל הרמטכ"ל, יגאל ידן

סודי ביותר-דחוף

הנידון: המצב במחנות הילדים

- לאחר ביקורי במחנות הילדים¹ בתחילת חודש דצמבר מסרתי דוח בעל-פה על המצב לסגן הרמטכ"ל.
- כנקודה עיקרית המשפיעה לרעה על הרגשת הילדים במחנות והפחתת יעילות הטיפול והחינוך בהם ציינתי את העובדה שההוראה וההדרכה מחוץ לשעות הלימודים נתונה בידי הרבנות הראשית. הרבנות הראשית סיפקה כוח אדם לתפקידים אלה מרמה נמוכה ביותר. מדריכים ומורים אלה לא רק שיעילותם לגבי תפקידם מפוקפקת, אלא, מגיעים הדים רבים על שימוש באלים כנגד הילדים (עיין מכתב רצוף בזה בנידון של ר/סרן ד"ר א' בורשטיין על ביקורה במחנה הילדים בטירה).
- ניסיוני להקטין את אפשרות המגע על ידי הוספת כ-30 מטפלות לא דתיות למחנות הילדים הגדולים לא הקטין בהרבה את עצם העובדה של קליטת אלמנטים חסרי ידיעה מספקת בחינוך ובטיפול בילדים ובמיוחד בבעיה המיוחדת של ילדי העולים המצויים עתה בארץ.
- אין ספק שלמצב זה, אחת הסיבות הראשיות לעזיבת 500 ילד את מחנותינו (אמנם לפי בקשת הוריהם) בתקופה כה קצרה.
- לדעתי הכרחי לבדוק מחדש את העיקרון של מדריכים דתיים לשעות אחר הלימודים או לחפש דרכים להשגת מדריכים דתיים אלה מתנועות הנוער הדתיות בעזרת הסוכנות היהודית ולא באמצעות הרבנות הצבאית הראשית, בטרם העניין ייהפך לתופעה חמורה ביותר.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

1. על הקמת מחנות צה"ל לילדי המעברות ראו תעודה 43 והערת הפתיחה שם.

אג"ם/מבצעים, 19 במרס 1952

הדין וחשבון המובא כאן מסכם את עבודת מחלקת מבצעים בשנת התקציב 1951/52. נוסף על דו"ח זה שיגר רבין באותו יום אל הרמטכ"ל את הדו"ח הכולל של צה"ל לאותה שנה, שכלל פרטים רבים נוספים, ובעיקר נספחים מסכמים על פעילות אותה שנה. על תפקידי מחלקת מבצעים ראו הערת העורך 30.

סודי ביותר

הנידון: דו"ח שנתי לשנת 1951/52, אג"ם/מבצעים

(א) כללי

הדו"ח יציג רק את עיקרי בעיות עבודת המחלקה בתקופה החולפת וכן את עיקרי הנושאים שהיו בטיפול.

הגדרת תפקידיה של מחלקת המבצעים כגוף המפעיל והמקצה את כוחות צה"ל וכגוף האחראי אחריות מטה לביטחון השוטף יוצר שפע של בעיות העולות לבקרים ומחייבות מגע הדוק ומתמיד עם כל כוחות צה"ל ותיאום עם כל גורמי המטה המתאמים והמקצועיים בדרג המטכ"ל.

תפקידי המחלקה המרובים והצורך לשלב ולתאם בעבודתה גורמים כה רבים מחייבים קצונה אשר מבחינת ידיעותיה המקצועיות, ניסיונה הפיקודי מעשי תוכל לעמוד בעומס העבודה ולמלא את המשימות המוטלות. מיון זה אשר נשמר בקפדנות יוצר מחסור קבוע בקצונה אשר בתקופות מסוימות, די ארוכות ש[יתק] חלק ניכר מעבודת המחלקה ועיכב פיתוח נושאים חיוניים לעבודתה. כן סוג זה של עבודת מטה מחייב שירות ממושך בתפקידיה, מאחר שלמעשה הקצין יוכל למלא תפקיד ביעילות רק לאחר 2-3 חודשים לאחר כניסתו לעבודה ואין כל הצדקה להחליפו לאחר תקופה קצרה מאשר שנה לאחר כניסתו, אולם יחד עם זאת יהיה משום משגה להשאירו יותר מ[שנה] ר^{3/4}-2 שנים.

ארגון העבודה המחלקתית מבוסס על המסגרות הבאות:

1. קביעת תכנית תלת-חודשית.
 2. דו"ח ביצוע התכנית מדי סוף חודש על ידי ראשי הענפים וראש המחלקה בישיבת כל קציני המחלקה ומסירת תדריך לעבודת החודש הבא.
 3. ישיבות תיאום שבועיות של ראשי ענפים.
 4. ישיבות אישיות שבועיות עם ראשי הענפים.
- עיקרי הפעולות שבוצעו בשנה החולפת על ידי המחלקה.

(ב) כוננות

1. בעיית ריכוז תמונת הכוננות של הכוחות ממשיכה להוות אחת מן הבעיות הקשות שאין להן עדיין פתרון משביע רצון במלואו. המצב הנוכחי הוא שריכוז תמונת כוננות ההפעלה של הכוחות נעשית בצורת דו"ח תלת-חודשי (העתק ר"ב נספח...) ¹ כן נעשה החל מחודש ינואר ריכוז הבעיות המועלות בדו"חי הכוננות החודשיים על מנת להקל בריכוז תשומת הלב לגביהן.
- רוכזה טבלת כוננות של הכוחות הלוחמים ורמת אימונם הנותנת תמונה ברורה על כושרן של היחידות/פורמציות שונות המרכיבות את מערך המלחמה של צה"ל.
2. תוך בחינת הכוננות בתחילת השנה החולפת הוברר שלא הייתה קיימת כל תכנית מוגדרת וברורה כיצד יורכב כוח האדם, הנשק והציוד האחר אשר ישנו בפועל בצה"ל למסגרות לוחמות וכמה מסגרות כאלה יכולות להיווצר. לפיכך אחת הפעולות הראשונות הייתה בחינה יסודית של נושא זה שביסכומו נקבע המערך הלוחם הנוכחי, שיטת ארגונו, תקניו וכתוצאה מכך נשתנה אף הרכב חטיבות הכוננות (מילואים).

1. נספח זה ואלה הנזכרים בהמשך המסמך לא הודפסו כאן.

מפגן צה"ל ברחובות רמת גן ביום העצמאות תש"א במסגרת מבצע "קוממיות",
10 במאי 1951 (צילם פריץ כהן)

3. עובד נוהל גיוס חירום ומסגרות לפקודות קבע – אשר תוודאנה כוונות גיוס הנדרשת ממעריך המלחמה, טרם הושלמו פקודות הקבע המפורטות של מערך המילואים של צה"ל (ר"ב הנוהל נספח...). נוהל ופקודות אלה מנוסים עתה בתמרוני גיוס.
4. בחינת הכוונות נעשתה במסגרת 3 תמרוני (תמ[רון] א, תמ[רון] ב, תמ[רון] ג) אשר מגמותיהם והקצאת הכוחות להם תוכננו על ידי אג"ם/מבצעים וכן תיאום מחלקות/אגפי המטכ"ל בכל הקשור בביצועם בוצעו על ידי מחלקה זו. במסגרת תמרון א שהיה תמרון מוצב הפיקוד העליון וכוחות האוויר והים, הוכן הגדרת ונוהל עבודת המצפ"ע [מוצב פיקוד עליון] שנוסח ועמד בעיקרו במבחן התפקיד והעומס המוטל על המצפ"ע. כן תוכנן מבנה מוצב הפיקוד העליון עד לפרטיו כולל קביעת המקום וסדר הביטחון בו (ר"ב פקודות המחלקה לתמרוני צה"ל תמ"א – נספח מס'...).

ג) ביטחון

1. ביטחון שוטף
הוצאה פקודה בסיסית שביטלה את שפע ההוראות הראשונות והנוגדות אשר היו קיימות בנושא זה. נקבעה שיטת דיווח ורישום המוצאת ניתוח גרפי יסודי של נתיבי וריכוזי פעולות המסתננים. נקבעה שיטה לתכנון פעולות תגמול ["מאי 46"] המאפשרת הגבה מהירה באזור כל גוש ספר למספר פעולות תגמול תוך 24 שעות מקבלת הפקודה על ידי הפיקוד, פקודה זו הושלמה והנה בכוננות ביצוע מלאה.²

2. ראו הערת הפתיחה לתעודות 42, 45.

2. ביטחון גבולות

כתוצאה מן המתחיות בגבול ישראל-סוריה בתקופת החורף והאביב וכן בעקבות בעיות באזורים אחרים נקבעו ותוכננו מספר פעולות צבאיות החורגות בממדיהן מפעולות שגרתיות של שמירת הגבול או לחימה בהסתננות.

ביצוע פעולות אלה על אף היותן בקנה מידה קטן יחסית אפשר אף הוא בחינת הכוננות והיכולת של חלק מן היחידות והמפקדות בצה"ל בתפקידים קרביים.

הפעלת כוחות לתפקידים אחרים

1. כמסגרת מחייבת להפעלת הכוחות תפקידי אימון, תמרון ותעסוקה תוכננה תכנית התעסוקה לשנת 1952/53 תוך הסתמכות על ניסיון הפעלת המילואים בשנה החולפת. יש לציין את היעדרו המוחלט של דיווח ביצוע קריאת המילואים אשר לא אפשר לימוד יסודי של נושא זה. אולם ריכוז עיקר ניסיון מפקדי היחידות/פורמציות ופיקודים בנושא הפעלת גדודי החי"ל [גלים] בתפקידים המשולבים על אימון והבטחת קו על ידי הפצת שאלונים מטעם אג"ם/מבצעים אשר חייבו אישית את כל המפקדים שנטלו חלק מעשי בביצוע תפקידים אלה לענות עליהם. הן חייבו את החטיבות, המחוזות והפיקודים לסכם דעתם בנידון.

2. במסגרת השנה הופעלו כוחות צה"ל סדירים ומילואים למספר תפקידים אשר את האופייניים והעיקריים אציין כאן:

(א) מבצע "מעברות"³, מבצע זה תוכנן השנה מבעוד זמן ובוצע בהתאם לתכנון. במסגרת תכנית זו אף בוצע יותר מן הנדרש במסגרת מחנות הילדים כתוצאה מתנאי החורף החמורים שהיו השנה בארץ.

(ב) מבצע "ניקוז" כל הפעולות באזורים המפורזים והקשורים בעבודת ייבוש החולה וביצירת עובדות הריבונות הישראלית בשטחים המפורזים.⁴

(ג) מבצע "אופיר" – העברת ספינה דרך מצר טירן לחוף אילת.

(ד) מבצע "קוממיות" – הפגנת הישגי הצבא ופעולות לקירוב האזרח והחייל במסגרת שבוע העצמאות תשי"א, אשר כלל הופעות במעברות, אזכרת חללי מלחמת השחרור, הסברה בקרב הצבא, מפגן ספורטיווי בתל אביב, מסדר ומצעד צבאי עיקרי בירושלים, מסדרים ומצעדים בערים רבות בישראל מבאר שבע בדרום ועד קריית שמונה (חלסה) בצפון. פעולה זו חייבה תכנון מדוקדק וטיפול מאומץ במשך 2-3 חודשים של כל הגורמים שעסקו בנושא זה.

(ה) מבצע "בחירות"⁵ – כוננות לסיוע למשטרה בשמירת הסדר במקרה התפרעות בעת קיום הבחירות לכנסת השנייה. במסגרת מבצע זה הופעלה מערכה שלמה וסבוכה של קשר וריכוזי כוחות להשלטת סדר במהירות במקרה הצורך.

הגנה מרחבית

במסגרת טיפול בנושא זה הוסדרו השנה הבעיות הבאות:

1. הוקם סגל סדיר למסגרות ההגנה המרחבית בגושים ובאזורים סוג אל"ף, אם כי תהליך זה טרם הגיע לסיומו הרי עיקרי המסגרות הוקמו והצדיקו את קיומם בכל הקשור בביטחוננו של מרחבם.
2. גובשו ההנחיות לתכנון מבנה ותפעול ההגנה המרחבית ותוכננו הגושים, החבלים והאזורים. הוצאו הנחיות ודוגמאות מפורטות כדי לסייע בידי המתכננים החל מהאזור וכלה בפיקוד כדי לבצע תפקיד זה.

3. ראו תעודה 43 והערת הפתיחה שם.

4. ראו תעודה 35 והערת הפתיחה שם.

5. הבחירות לכנסת השנייה התקיימו ב-30 ביולי 1951.

3. נקבעו הנחיות לגבי תכנון ההגנה המרחבית בנושאי הנשק, הביצור והיישובים הערביים, שהיו חסרים עד כה.
4. הוקמה מערכת הג[נה] א[זרחית] ונקבעו עיקר המסגרות והנוהלים לתפעולה.

(ד) התיישבות

1. נתקיימו הסברות למתכנני התיישבות על בעיות הביטחון הכלולות בתכנונו של יישוב והוצאו הנחיות בכתב להם. נקבעה מסגרת ברורה של גודל וממדי היישוב הכפרי. הוקפד שתכנון יישוב חדש יקבל את אישור הצבא לפני שיוצא לפועל ונוהל זה נשמר בקפדנות על ידי כל הגורמים.⁶
2. תוכננו תכניות התיישבות לווריאציות שונות של אפשרויות ביצועם ולאחר שהמוסדות יקבעו סופית מה הן האפשרויות ותיאומן לתכניות.

(ה) ממשל צבאי

1. מבנה הגופים העוסקים בממשל הצבאי שונה תוך שנה.
 - (א) המסגרת המתאמת את בעיות הממשל האזרחיות והמקיימת מגע עם כלל הגורמים האזרחיים הועברו למשרד הביטחון כמחלקת ממשל צבאי.
 - (ב) במסגרת אג"ם/מבצעים הוקם בענף ביטחון מרחבי מדור ממשל צבאי אשר תפקידם להורות להכין את הבעיות הביטחוניות בנושא זה כלפי הפיקוד וכלפי מחלקת הממשל הצבאי במשרד הביטחון.
 - (ג) ייקבעו מספר מסגרות תחוקתיות ונוהליות המאפשרות מציאת סגל אזרחי לתפקיד הממשל ולמצוא מתן תנאים הוגנים למשרתים בו. בוצעו חילופים של נציגים למנוע התקשרות עודפת של הנציג לאזור מסוים אשר הניסיון הוכיחה כלקויה.

יצחק רבין – אלוף/משנה
ראש מחלקת מבצעים

49 ◀ אל גורמי חטה

אג"ם/מבצעים, 27 במרס 1952

החל משנת 1950 התעוררה מדי פעם סכנה של פלישת ארבה לתחומי מדינת ישראל, ופקודה דומה לזו שלפנינו הוציא רבין כבר בפברואר 1951. את המלחמה בארבה ריכז משרד החקלאות, וצה"ל נרתם בעיקר למשימת גילוי מוקדם ואיתור של תנועות הארבה ולסיוע בריסוס רעל במטוסי חיל האוויר. בפברואר 1952 הגיעו אזהרות על פלישת ארבה לדרום הארץ ובעקבותיהן הוצאה הפקודה המובאת כאן. באפריל ובמאי אמנם נחתו בארץ כמה להקות קטנות של ארבה והתפזרו על פני שטחים נרחבים, אך הן נעלמו כעבור יום או יומיים בלי לגרום כל נזק.

מוגבל-דחוף

הנידון: פקודת התראה מבצע "ילק"

ידיעות

1. הארץ עומדת בפני סכנה רצינית של פלישת ארבה, וכתוצאה מכך להשמדת היבול החקלאי המבורך של השנה על כל הכרוך בזאת.

6. השוו תעודה 38 והערת הפתיחה שם.

לחימה בנחילי ארבה בקיבוץ סעד, נובמבר 1955 (צילם דוד אלדן)

2. פרטים על מהות הארבה וסכנתו עיין בחומר המצורף.¹
3. הופעת הארבה עלולה לבוא בכל זמן ובכמה מחלקי הארץ בבת אחת.
4. עד עתה אותו מחנות ארבה בדרום עיראק ופרס.

ארגון המלחמה בארבה

1. בהתאם לתקנות חירום ניתן להפעיל לצורך המלחמה בארבה כל אזרח במדינה.
2. ארגון המלחמה בארבה מוטל על מועצה ציבורית בה משתתפים גורמים ציבוריים שונים ומומחים מטעם משרד החקלאות.
3. מבחינה אדמיניסטרטיבית חולקה הארץ ל-12 אזורים. בראש כל אזור עומד מפקח אזורי למלחמה בארבה (רשימת המפקחים האזוריים ומפת חלוקה לאזורים מצורפים לפקודה זו).
4. לחברי המועצה הארצית למפקחי האזורים הסמכות לגייס במרחבם כל אזרח וכל ציוד הדרושים לפעולה זו (בתשלום או ללא תשלום).

שלבים במלחמה בארבה:

- שלב א גילוי מחנות הארבה.
- שלב ב איתור מקום חניית הארבה וסימונו.
- שלב ג הדברת המזיק על ידי פיזור הפיתיון והרעל.
- שלב ד עיקוב אחרי תוצאות הפעולה.

1. לפקודה צורפו נספחים שלא הודפסו כאן: חוברת הסבר על הארבה, פקודה הקובעת סדרים להשמדת הארבה, רשימת מפקחי האזורים ללחימה ושאלון הסתכלות בארבה.

המשימה

עזרה בהשמדת הארבה והקטנת הנזק הנגרם על ידו עד למינימום.

עזרת צה"ל למלחמה בארבה

1. כוחות צה"ל ישתתפו במלחמה בארבה בהתאם לצורך בכל חלקי הארץ.
2. העזרה אשר תידרש במיוחד מהצבא היא לגבי השטחים הבלתי מאוכלסים (בעיקר בדרום הארץ).
3. דרומה מקו רוחב 100 (מרחב מחוז הנגב ומצודת אילת) ישא צה"ל בעיקר עומס התפקיד.

תפקידים

1. גילוי מחנות הארבה:
 - (א) ההודעה על הופעת הארבה חלה עם קבלת פקודה זו על כל היחידות ומתקני צה"ל.
 - (ב) הדיווח יבוצע באמצעות צינורות המנהלה המרחבית.
 - (ג) במידת הצורך יוטלו על הפיקודים תפקידי תצפית וסיור מיוחדים.
 - (ד) חיל האוויר יעמיד לצורך זה מטוסי סיור אשר יטיסו מומחים של משרד החקלאות במידת הצורך.
2. איתור מקום חניית הארבה וסימונו:
 - (א) צפונה לקו הרוחב 100 יבוצע האיתור והסימון של מחנות הארבה על ידי המוסדות האזרחיים. עזרת צה"ל תידרש במרחב זה רק במקרים מיוחדים.
 - (ב) דרומה לקו רוחב 100 יבוצע האיתור והסימון של מחנות הארבה על ידי כוחות מפיקוד הדרום בהשתתפות המפקח האזורי ומומחים ממשרד החקלאות.
3. הדברת המזיק על ידי פיזור הפיתיון והרעל:
 - (א) הדברת המזיק תבוצע על ידי פיזור הפיתיון (הרעל) [ו]תיעשה מהאוויר או במכונות מהקרע.
 - (ב) חיל האוויר יתקין לצורך זה מספר מטוסים לפיזור הפיתיון לפי הנחיות משרד החקלאות (המחלקה להגנת הצומח).
 - (ג) הוראות בדבר מידת עזרת צה"ל תינתן בכל מקרה ומקרה.
4. עיקוב אחרי התוצאות:
 - עיקוב אחרי תוצאות פיזור הפיתיון בהתאם להוראות שתבואנה.

מנהלה

1. חומרי הפיתיון (רעל) והסימון יוכנו ויסופקו על ידי משרד החקלאות עד למקום הפעולה – (במקרה שהפיזור הוא במכונות מהקרע) – ועד שדה התעופה (במקרה של פיזור מהאוויר).
2. משרד החקלאות יקים 4 מחסנים בארץ להחזקת הפיתיון וחומרי הסימון.
3. המחסנים יוקמו ב: (א) באר שבע; (ב) תל אביב; (ג) טבריה; (ד) עכו.

קשר ודיווח

1. בד[וח] פע[ילות] היומי יוכלל סעיף על הארבה במידה ויהיה מה להודיע.
2. על כל גילוי ארבה יש לשלוח דפ"ע [דוח פעילות] מיוחד שיכלול ציון מקום כללי, מקום הנחיתה, או כיוון טיסתו וגודל המחנה.
3. דרגת הדחיפות של הד"ח – מידי.
4. באורח מקביל יש לשלוח הודעה על גבי השאלון המצורף לפקודה זו.
5. יש להשתדל להעביר את ההודעה בהקדם גם למפקח האזורי.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

50 ◀ אל הרמטכ"ל, יגאל ידן

אג"ם/מבצעים, 2 במאי 1952

המעמד הצבאי של מצודת אילת ושל היישוב האזרחי שהלך והתפתח סביבה היו נושא לחילופי מכתבים נרגנים בין רבין לבין אלון פיקוד הדרום, משה צדוק. במכתב אל הרמטכ"ל מ-11 באפריל 1952 התלונן אלון פיקוד על היעדר "הגדרה מוסמכת על הייעוד ועל הסטטוס של מצודת אילת", ועל כך שהתכנית הקיימת "אינה מביאה בחשבון את הגנת עיר אילת ואת המוסדות הכלכליים" במרחבה. רבין הגיב על טענותיו של צדוק במכתב שלפנינו והציג את הצעתו למבנה הצבאי של מצודת אילת ושל המרחב האזרחי. צדוק התרעם על המכתב ובמיוחד על הדברים בסעיף א, פסקה 5. הוא כתב לרמטכ"ל ב-5 במאי כי הוא רואה במכתבו של רבין "סילוף תוכן מכתבי" וביקש את תגובתו (התכתובת בא"צ, 7/54/60). בעקבות חילופי הדברים התקיימה ב-11 במאי ישיבת אג"ם לדון על "ייעוד, הגדרת תפקידים ומעמד אילת", ובעקבות הישיבה הוציא רבין ב-28 במאי "הוראה מבצעית מצודת אילת", שקבעה ברוח המסמך שלפנינו כי מצודת אילת תהיה הגרעין המבוצר של האזור, שסביבו תאורגן ההגנה המרחבית של היישוב האזרחי. במסמך נקבעו גם המשימות של מרחב מצודת אילת, הקצאת הכוחות, הכפיפויות ושלבי הביצוע (א"צ, 11/55/202).

מצודת אילת (אום רשרש) לאחר כיבושה במבצע "עובדה", אפריל 1949 (צילם דוד אלדן)

סודי ביותר

הנידון: אילת

למכתב אלון פיקוד הדרום 11.4.52

מכתבי יכיל:

(א) הערות למכתב אלון פיקוד הדרום.

(ב) הצעת הגדרת ייעוד אילת, והסברתה.

(א) הערות למכתב אלון פיקוד הדרום

1. יהיה זה לא מדויק לומר שאין הגדרה לייעודה של החזקת כוחות צה"ל באילת, החומר הנ"ל כולו בהגדרת סגן אלון י' בר ראש אג"ם/מבצעים תכנון בשנת 1949 במכתב שהומצא על ידי אג"ם/מבצעים זה עתה לאלון פיקוד, אולם אין ספק שיש לעדכן הגדרה זו.

2. תכנון ביצורה של אילת וביצוען של עבודות הגידור נעשה בהתאם להגדרה זו והקצאת הכוחות שאושרה בזמנו על ידי ס[גן] אלוף שמעון אבידן ראש אג"ם/מבצעים, במכתב שהעתקו הומצא על ידי אג"ם/מבצעים לאלוף הפיקוד והיה בארכיון פיקוד דרום.
3. תכנית הביצורים שהוצעה על ידי פיקוד דרום אושרה בזמנו על ידי ראש אג"ם/מבצעים (אלוף מ[שנה] יעקב פרולוב) ובהתאם לכך הוקצה תקציב אשר ניתן בהתאם ליכולת העבודה והאמצעים התקציביים העומדים לרשות צה"ל. הגזרות שהעדיפות בביצור נקבעה להן הן המערבית והמזרחית (כפי שמצוין במכתב אלוף הפיקוד סעיף ג, ד).
4. הנני מסכים למסקנות, אלא לתיקון קל, אשר במקום "להגדיר" ו"לתכנן" יאמר "לעדכן" את הגדרת הייעוד והתכנון.
5. כללית ברצוני לציין שקיים נוהג קלוקל בצה"ל שכל מפקד או ק[צין] מטה המתמנה לתפקיד חדש, אחד מתפקידיו הראשוניים הוא להוכיח שהנו מתחיל מבראשית.

(ב) הצעת הגדרת ייעוד אילת

1. הנחיית יסוד לקביעת הגדרת ייעוד אילת
 - (א) תפקיד צה"ל הוא לקיים את ריבונות ישראל על שטח ישראל בדרום הנגב ובמפרץ אילת בעת מלחמה, ולסייע לפיתוח הנגב ואילת ולקיים הביטחון היומיומי בעת שלום.
 - (ב) הכוח שצה"ל יוכל להקצות ממערך [ה]כוחות הכללי בעת מלחמה לאילת לא יעלה לתקופה הקרובה מעל לגודל חי[ל] [ר]גלים] מוגבר. נוסף לתושבים הזמניים והקבועים של אילת והנקודות אשר מסביבה.
 - (ג) אין סיכוי קרוב לגידול האוכלוסייה הקבועה והזמנית בדרום הנגב ובאילת (פרט לסדום) עד לממדים של מספר אלפים של התושבים כל עוד לא הובטחה דרך תקינה, אפשרויות פיתוח המחצבים, או פתיחת דרך ים חופשית מחוף אילת הישראלי והקמת נמל בו.
 - (ד) המרחב הגדול של הנגב הדרומי בהשוואה לכוח המצער המוקצה להגנתו הצמודה מחייב ריכוז הכוח בנקודה חיונית אשר החזקתה [מהווה] את תמצית משימת צה"ל באילת.
 - (ה) דרכי התחבורה הקשים והארוכים בנוסף לכך יהיו בחזקת דרכים שאין להביאם בחשבון בעת מלחמה כדרכים תקינים לצורכי החזקת ואספקת הכוח בדרום הנגב.
2. אי לכך תושג משימת צה"ל על ידי:
 - (א) קביעת הנקודה החיונית שבה ירוכז עיקר הכוח המוקצה להבטחת השליטה הישראלית בדרום הנגב ומפרץ אילת באזור ההררי של חוף אילת (מקום המצודה הנוכחי) ועל ידי החזקתה בכל תנאי לקיים את השליטה הישראלית בנקודה זו.
 - (ב) ביצורה וארגונה של המצודה כך שתוכל להיות מנותקת במשך תקופה ארוכה ונשענת על אספקה, מים ותחמושת הנמצאים במחסנים מתאימים בתוכה.
 - (ג) שילוב מערכת הנקודות והעיר אילת במערך הגנתי להגנת ואספקת המצודה, אולם תוך שמירת העיקרון היסודי שהשטח החיוני למילוי המשימה הוא המצודה.
 - (ד) הקמת מפקדת מרחב מצודת אילת אשר תשב במצודה ותהווה את הסמכות הפיקודית האחראית למרחב המצודה (ראה מפה מצורפת).¹ מפקדה זו תהיה מעין מפקדת גוש מורחבת ותהיה כפופה ישירות למפקדת פיקוד הדרום.

1. המפה לא הובאה כאן.

- (ה) הקמת גדוד חי"ר בפיקוד השמיני אשר בקווי הכלליים יהיה בנוי מגדוד חי"ר בצירוף פלוגה מסייעת נוספת והגברת פלוגת המפקדה (קשר, אפסנאות ואלמנט מוגבר של סיירים מוסעים). גדוד זה יאומן ויתורגל באילת בתקופת אימונו השנתי.²
- (ו) המצודה חייבת להיות מסוגלת להיות בסיס לכוח לפעולה תוקפנית בעצמה של חטיבה מוגברת כנגד מערב או מזרח.
- (ז) הכוונת הפיתוח האזרחי של אילת בעת שלום לאור צורכי הצבא (לדוגמה קירוב בניית העיר אילת למצודה, סלילת דרכים לבאר אורה וכו').
3. על בסיס מסקנות אלה נראית לי הגדרת ייעוד אילת כדלהלן:
- ייעוד מצודת אילת
כללי
- (א) הבטחת אחיזה צבאית בחוף מפרץ אילת הישראלי ועל ידי כך שליטה בנקודה החיונית באזור הנגב הדרום.
- (ב) בסיס מוצק לפעולות משימה בעומקי שטח האויב המצרי, הירדני והסעודי, ולשטח ישראלי אשר עלול להיכבש על ידי האויב.
- (ג) סיוע ועידוד להתפתחות אילת ודרום הנגב (בעת שלום).
- הכוח
- (א) המצודה תוכשר למערך הגנתי שייבנה על ידי גדוד חי"ר מוגבר בכוח אדם ונשק שטוח ותלול מסלול.
- (ב) הגדוד שיוקצה הוא גדוד מצודת אילת מהפיקוד השמיני.
- (ג) בעת שלום ייקבע הכוח על ידי אלוף פיקוד הדרום ובאישור המטכ"ל.
- (ד) המצודה תיבנה כך שתהיה מסוגלת לשמש בסיס מוצק לפעולות כוחות גדולים יותר (עד חטיבה).
4. על בסיס הגדרה זו והנחות אלה יש להשלים ולשפר את התכנון הנוכחי של המצודה ולקבוע עדיפויות בביצועו.

יצחק רבין – אלוף/מ
ראש מחלקת מבצעים

51 ◀ אל ראש אג"ם/תכנון, שלום עשת אג"ם/מבצעים, 29 במאי 1952

במסגרת תמרוני צה"ל לשנת תשי"ב הוטלו על חיילי הנח"ל משימות צבאיות שחרגו מן היעד הראשוני של החיל כפי שהוגדר על ידי ראש מחלקת תכנון באג"ם, שלום עשת. עשת קיבל את ההנחיות של מחלקת מבצעים למשימות שעל חיילי הנח"ל לבצע בתמרונים הללו, אך ביקש לבחון בהזדמנות זו אם החיל לא חרג מהמשימות שיועדו לו עם הקמתו וכתב על כך לרבין (15 במאי 1952, א"צ, 7/54/78). הוא ציין במכתבו שכבר בדיונים הראשונים על הקמת החיל הביע חשש ששילוב הנח"ל במסגרת המערך הביטחוני של צה"ל אינו הפתרון המתאים ביותר, וששתי שנות פעילותו של החיל רק חיזקו את עמדתו. עשת פירט את הפשרות שנעשו ביעדיו של החיל ואת המשימות הנוספות שהוטלו על חייליו, כגון הקמת גדוד נחיתה בתמרוני תשי"ב ושיבוץ פלוגות הנח"ל בגדוד הצנחנים 890, שעסק בחדירות לטווח רחוק. הוא הציע לקיים דיון על הנושא ולהפריד בין יעדו של הנח"ל – יצירת דמות חייל שמשימותיו הן בעיקר חברתיות-אזרחיות – ליעדן של יתר היחידות בצה"ל – ליצור לוחם שהוא חייל ומפקד מעולה. התעודה המובאת כאן היא תשובה על מכתבו של עשת.

2. הכוונה לגדוד של אנשי מילואים ממרכז הארץ שיוטסו לאילת בשעת חירום.

הנידון: ייעוד הנח"ל

מכתב 69-1551/30 מתאריך 15.5.1952

1. אם נסכם את הערותיך נראה שהן מתרכזות בשתי שאלות עיקריות:
 - (א) האם הנח"ל מנוצל ומופעל בהתאם לייעודו.
 - (ב) תרומת הנח"ל להתיישבות הביטחונית, והרחבת נושאי הטיפול של הנח"ל לשטחים הקשורים בפיתוח המדינה ולא דווקא בשטח ההתיישבות החקלאית.
2. להלן אנסה להביע את דעתנו בבעיות אשר העלית:
 - (א) אשר ל"הטלת תפקידים צבאיים אשר לא לפי מגמות ומשימות הנח"ל" והדוגמאות שהנך מביא יכולני לומר כי הדבר נעשה לא מפני שאנו חושבים שהנח"ל נועד לביצוע משימות אלה – (נחיתה, חדירה לטווח ארוך וכדו') – אלא מטעם פשוט שלא היו יחידות אחרות אשר אפשר היה להטיל עליהן משימות אלה בתמרונים.
 - ומאחר שנושאים אלה חדשים לצה"ל ומחייבים לימוד ובדיקה, ראינו ביחידות הנח"ל שהוטל עליהן הדבר גוף אשר באמצעותו נוכל ללמוד ולבחון את הנושא.
 - (ב) אני מסכים לדעתך כי אי אפשר במשך תקופת שירות הנח"ל (בשנה אחת) [ל]הכשירו לביצוע משימות מעין אלה המוזכרים במכתבך.
 - (ג) לגבי תרומת הנח"ל למילוי המשימות ההתיישבותיות-ביטחוניות הרי כפי שהנך מציין במכתבך אין בידינו נתונים סטטיסטיים מספיקים על מנת להסיק מסקנות בקשר לכך (אנו משתדלים עתה

מראה כללי של היאחזות הנח"ל יטבתה (עין רדיאן) בערבה, נובמבר 1950 (צילם משה פרידן)

לרכזם) אולם נראה לי שהערך של תרומת הנח"ל לכך, אם בהיאחזויות ספר או בהשלמת יישובים הוא חשוב ביותר, במיוחד לאור מיעוט הגופים האזרחיים ההולכים להתיישבות בספר וכן לאור הפילוגים בהתיישבות העובדת.¹

קיומם של גרעיני נח"ל מאפשר לנו להשפיע לא מעט על כיוון ההתיישבות וחזוקה.

(ד) ואשר להרחבת נושאי הטיפול של הנח"ל לעבודות ומפעלי פיתוח חלוציים, הרי קשה ביותר להתייחס לכך לאור המחסור בנתונים על תרומת הנח"ל להתיישבות, וכתוצאה מכך איננו יכולים לקבוע מהו מספר אנשי הנח"ל הנשארים בהתיישבות בגמר תקופת שירותם. אולם ברור לי שהטלת תפקידי פיתוח להקמת סכרים כבישים וכו' אם כי תתרום אולי תרומה מסוימת לפיתוח המדינה (אם כי קטנה לדעתי), הרי ברור שהאנשים אשר יועסקו בכך לא יישארו אף יום אחד לאחר גמר שירותם בעבודה חלוצית מעין זו, מה שאין כן אולי במקרה של עבודה במשקים חקלאיים.

והרי לא זו הייתה המגמה בהכוונת הנח"ל לעבודה חקלאית ולהיאחזות קבע בתוך מסגרת ההתיישבות הביטחונית.

3. אם לסכם נראה לי שמגמות הנח"ל כפי שנקבעו בייעודו הן נכונות. ואני מציע לחזור לנושא לאחר שיהיו בידינו נתונים מספיקים לבחינת תרומת הנח"ל בהתאם לייעודו.

יצחק רבין – אלוף/מ

ראש מחלקת מבצעים

אג"ם/מבצעים, 13 ביולי 1952

52 ◀ אל ישעיהו שקלאר, מחלקת מבצעים

רבין משיב במזכר שלפנינו על בקשת ענף מבצעים מ־11 ביולי 1952 לאשר פעולת תגמול נגד מאהל בדווי על גבול רצועת עזה שאנשיו הסתננו וגנבו נשק מכוחות צה"ל באזור. ההצעה לבצע פעולת תגמול הייתה של מפקדי צה"ל במקום, שחששו מפני ירידת "המורל בקרב כוחותינו בגזרה עם הישנות גניבות נשק מכוחות הצבא". בענף מבצעים תמכו בהצעה והעריכו שהמצרים לא יגיבו ולא יתערבו בפעולה.

1. נראה לי שדו"חי הפעילות של החודש שעבר מפיקוד דרום אינם מצדיקים פעולות תגמול, ולהפך הפעילות המצרית אשר נעשתה במגמת חיסול מבצעי המיקוש והמסתננים רק תיחלש על ידי ביצוע פעולות תגמול.

2. אי לכך, דעתי שכל עוד אין החמרה במצב הביטחון ובעובדה שאין להשוות את המצב הנוכחי לזה שלפני חודשיים, אין לבצע פעולות לטובת הנאת המבצעים והפיקוד.

3. ככלל דעתי שאין טעם להסתבך עם המצרים.¹

1. רבין מתייחס לפילוג ב"קיבוץ המאוחד" במאי 1951 בין חברי מפא"י לחברי "אחדות העבודה" על רקע חילוקי דעות אידאולוגיים על היחס לברית-המועצות, חילוקי דעות שהלכו והחריפו לאחר הקמת מפ"ם בשנת 1948. משקים שרוב חבריהם היו חברי מפא"י פרשו והקימו את "איחוד הקבוצות והקיבוצים". משקים רבים התפלגו לשני קיבוצים נפרדים. תהליך הפילוג ארך כמה שנים והיה מלווה במריבות ובסכסוכים אלימים אפילו בין בני משפחה בתוך הקיבוצים.

1. ב־15 ביולי הודיע סגן אלוף שקלאר לפיקוד דרום כי לא ניתן אישור לביצוע הפעולה, וכי אם תתגבר פעילות הגנבות באזור יידון הנושא מחדש (א"צ, 7/54/60).

אג"ם/מבצעים, 17 ביולי 1952

במהלך 1952 הלך ונחלש העימות שפרץ בגבול סוריה באביב 1951 בשל עבודות שביצעה ישראל בשטח המפורז במסגרת מפעל ייבוש החולה (ראו תעודה 35), ועבודות הייבוש הלכו והתקדמו באדמות יהודיות ממערב לירדן ובאפיק הנהר. בקיץ 1952 נערך צה"ל להשלמת משימת החפירה של אפיק הירדן בקטע שבין מוצא הירדן מן החולה לגשר בנות יעקב. במקביל בשלו בחודשים יוני ויולי של אותה השנה מגעים שהובילו לשיחות חשאיות בין נציגי ישראל לסוריה על חלוקת האזורים המפורזים בין שתי המדינות. מסמך הוראות למשלחת ישראל לשיחות בראשותו של אלוף פיקוד הצפון משה דיין נכתב בידי סגן אלוף שאול רמתי כבר ב־18 ביולי (תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, 1952, תעודה 245), אך השיחות נדחו על ידי שני הצדדים לאוקטובר 1952. במסמך שלפנינו ובמסמך נוסף מאותו יום, שלא הודפס כאן, הציג רבין את האפשרויות העומדות לפני צה"ל להבטחת עבודות ייבוש החולה מצד אחד ולהעמקת השליטה הישראלית באזורים המפורזים מצד אחר. אפשר שהמסמכים נכתבו לצורך היערכות צה"ל לשיחות הללו אף שאין השיחות נזכרות בו במפורש. במסמך שלא הודפס כאן המליץ רבין על שלושה שלבי פעולה שיש לנקוט אם יפריעו הסורים לעבודות הייבוש: (א) הפעלת אש מינימלית הנדרשת לחילוץ עובדים; (ב) הפעלת ארטילריה וחיל אוויר לאו דווקא בגזרת העבודה במטרה להטריד ולאיים – פעולה זו תבצע רק לאחר שיקול והחלטה של הרמטכ"ל; (ג) אם שלבים א' ו' לא יביאו לתוצאות המקוות או יגרמו להחמרת המצב תבצע פעולה צבאית רבתי להכרעת הצבא הסורי. רבין הוסיף כי אלוף פיקוד הצפון הציע שלב ביניים בין שלב ב' ל־ג: פעולה צבאית מוגבלת שתכלול תפיסת שטחים מצומצמים, אם כי פעולה כזו, ציין, עלולה לגרום למעבר מהיר לשלב המלחמה. ידיו קיבל את הערכת המצב של רבין, אך קבע ארבעה שלבים: (א) חילוץ מידי של העובדים והגנה על כלי העבודה; (ב) תגובת אש חזקה כולל ארטילריה נגד המוצבים הסוריים בשטח שבין צפון הכינרת לחולה; (ג) תפיסת השטח המפורז; (ד) חדירה לשטח הסורי. הוא הבהיר כי את שני השלבים הראשונים ניתן לבצע ללא אישור עקרוני, פרט לאישור הסופי לעצם הפתיחה באש, אך נקיטת שני השלבים האחרונים טעונה אישור עקרוני. ידיו הורה לרבין להוציא פקודת מבצע בהתאם (יולי 1952, 7/54/58).

חפירת תעלת הניקוז במסגרת מפעל ייבוש החולה, אוקטובר 1953 (צילם דוד אלדן)

סודי ביותר

הנידון: עיקרי הערכת מצב – המצב בגבול ישראל-סוריה

1. בעקבות התחדשות עבודת הייבוש בהיקף רחב ותכניות נוספות להשתלטותנו על השטחים המפורזים מחד, קיום כנס ועש"ן [ועדות שביתת הנשק] של ארצות מצרים, עבר הירדן, סוריה והלבנון והצהרת הרמטכ"ל הסורי¹ מצד שני, יש צורך לחזור ולבחון באופן תמציתי את מטרותינו ודרכי השגתן.
2. ההערכה תסתמך על העובדה שעיקרי הבעיה והנתונים מוכרים והועלו בהערכות מודיעין קודמות.

המטרה

1. אפשרו ביצוע מפעלי פיתוח והשקאה המתבססים על מקורות המים של הירדן, החולה והכינרת.
2. השגת שליטה דה־פקטו במרבית השטחים של האזורים המפורזים.
3. קיום ביטחון בספר הסורי.

הנחות יסוד

כללי

1. אין המצב המדיני בעולם וביחסי ערב ישראל מאפשר פיתוח מצב לחימה כללית בין סוריה לישראל על רקע עבודת ייבוש החולה ושליטה דה־פקטו בשטחים המפורזים.
2. אין לישראל תביעות טריטוריאליות אקטואליות נוספות מסוריה פרט לשטחים המפורזים.
3. השליטה בשטחים המפורזים במלואה הנה הערובה המדינית המקסימלית לאפשרות ניצול מערכת המים בצפון־מזרחה של המדינה והכוללת את מקורות הירדן, החולה והכינרת.
4. אין אפשרות מעשית להשגת הכרה דה־יורה של האו"ם בשליטה ישראלית בשטחים המפורזים.
5. כל קביעה בשלב זה של גורלם המדיני של השטחים המפורזים ותהא הטובה ביותר, תביא לידי חלוקה ומגע של שטח ריבוני סורי בשטח המים (ירדן, חולה או כינרת). עובדה זו תמנע את ניצולם היעיל של מקורות המים הנ"ל בהתבסס על החוק הבין־לאומי הקובע שכל פעולה המשפיעה על מקור מים הגובל בשטח ריבוני של מדינה אחרת אינה יכולה להיעשות בניגוד לרצונה.
6. הצהרת שישכלי התובעת:
 - (א) הפסקת עבודת הייבוש, (ב) העברת השטח הישראלי הריבוני בגדה המזרחית של הכינרת (מנוקייב ועד שפך הירדן לכינרת) לשליטה סורית כולל האיום בשימוש בכוח צבאי להשגתה, מחייבת יתר תשומת לב לבעיות העלולות להתעורר פעם נוספת בגזרה זו.

קרקע

1. מצבו הגאוגרפי של הגבול הישראלי-סורי ושל מרבית השטחים המפורזים מקנה יתרון לסורים בכל הקשור ביכולת הפרעת התחבורה בשטחים המפורזים וביצוע עבודות הפיתוח בלי חשש להיפגעותם, אלא במקרה וישראל תפתח במלחמה רבתי או פגיעות על ידי פשיטות לילה ואש ארוכת טווח למקומות יישוב סוריים.
2. ניתוח מפורט של השטחים המפורזים.
 - (א) השטח המפורז הדרומי (עין גב) (בקטע בין צמח ועד עין גב, הושגה שליטה ישראלית דה־פקטו).
 1. שטח זה נמצא מזרחית למערכת המים.
 2. בקטע של אל־חמה הושגה שליטה דה־פקטו סורית.
 3. אין שטח זה מהווה עתה בעיה חמורה.

1. הקולונל אדיב שישכלי.

- (ב) השטח המפורז משפך הירדן לכינרת ועד דרבשיה
1. לגבי הקטע מזרחית לירדן החל משפך הירדן לכינרת ועד מוצאו מהחולה, אין סיכוי מעשי לביצוע שליטה דה־פקטו בלי הסדר עם הסורים או האר"ם.
 2. הקטע מערבית לירדן בגזרה הנ"ל הנו בשליטה דה־פקטו ישראלית פרט לאזור הכפר אבו זינה, שעליו ניתן להשתלט דה־פקטו.
 3. הקטע מזרחית לחולה (אזור דרדרה) ניתן להשתלטות דה־פקטו על ידי עיבוד האדמות היהודיות ופתיחת הדרך הממשלתית לאחר מכן.
- (ג) השטח המפורז הצפוני:
1. לא ניתן לשליטה דה־פקטו על ידינו. שליטה סורית דה־פקטו בשטח.
- (ד) ניתוח שטחים ישראליים הקשורים בנושא.
1. השטח הישראלי מזרחית לכינרת ברוחב של 10 מטרים משטח מימי הכינרת ומזרחה, מהווים את הערובה לאי מתן דריסת רגל חוקית לסורים להשפיע על גורלה של הכינרת. השטח נתון לשליטה מלאה של הסורים וזה כ־3 שנים שלא דרכה שם רגל ישראלית.
 2. שטח ישראלי נוסף העלול להיות מקור בעיות הוא שטחה של החולה לאחר ייבושו.

סיכום

שיטת הפעולה צריכה להתבסס על ההנחה הבאה:

1. הטלת נקודת הכובד על השלמת ביצוע ייבוש החולה על ידי:
 - (א) השלמת עבודת העמקת אפיק הירדן בקטע שבין גשר בנות יעקב ועד מוצאו מן החולה עד ינואר 1953, תוך הקפדה על מילוי ההגבלות הבאות:
 1. ביצוע העבודה רק ממערב לאפיק הירדן הישן ובתוכו.
 2. אי שימוש באדמות ערביות ממערב לאפיק שאין הסדר עם בעליהן המוכר על ידי האר"ם.
 - (ב) הבטחה יעילה של העובדים והציוד בקטע זה על ידי כוחות הביטחון.
 - (ג) בחינת כל פעולה הנעשית בשטחים המפורזים במגמת צמצום אפשרות ניצולה על ידי הסורים להפרעת משימת השנה.
2. המשך ההשתלטות ההדרגתית על השטחים המפורזים.
 - (א) הקמת היאחזות נח"ל עד אוקטובר 1952 בדרדרה, ופתיחת הדרך הממשלתית לאחר הקמתה בקטע תל זחמול-דרדרה.
 - (ב) השתלטות על השטח המפורז באבו זינה וסביבתו.
3. הגברת הביטחון בספר הסורי.
 - (א) ביצור הסוסיתא וחיזוק משק תל קציר בתגבורת מן הנח"ל.
 - (ב) סלילת הדרכים:
 1. כפר נחום-משלט השפך-תל מוטילה.
 2. זנגריה-מוטילה.
 3. תל זחמול-דרדרה (קשור בהיאחזות נח"ל).
 - (ג) קיום השליטה בשטח הריבוני הישראלי בצפון-מזרחה של החולה (אזור דרבשיה) על ידי היאחזות נח"ל גוריבה ויחידות ניידות של הפיקוד.
 - (ד) הקמת יישובים על תל אל־קאדי ומשלט מוסה על תל חנזיר[ת].
 - (ה) קיום השליטה במימי הכינרת על ידי חיל הים.

יצחק רבין - אלוף/מ

54 ◀ אל סגן הרמטכ"ל, חרדכי מקלף

אג"ם/מבצעים, ספטמבר 1952

למרות מאמצי צה"ל לבלום את תופעת ההסתננות (ראו הערת הפתיחה לתעודה 42) התופעה לא פסקה, ומעשי הרצח שהתלוו אליה אף גברו. בשנת 1951 נהרגו בידי מסתננים 48 אזרחים ישראלים ו־49 נפצעו, ובשנת 1952 נמנו 42 הרוגים ו־56 פצועים. גם ההסתננות לצורכי גנבה ושווד לא פסקה. במקרים רבים נתפסו המסתננים, אך שולחו לעברו האחר של הגבול או נשפטו בבתי דין אזרחיים, ואלה בדרך כלל הקלו בעונשם. על רקע מציאות זו שיגר רבין את המסמך שלפנינו.

דחוף

הנידון: שיפוט מסתננים

תופעת ההסתננות הגורמת נזק רב באזורי הספר של המדינה מחייבת שילוב אמצעים רבים וחמורים למלחמה במגמת חיסולה או צמצומה. נקיטה באמצעים משפטיים חריפים תוכל לשאת תוצאות חיוביות ביותר, אולם לצערנו עד כה נעשית העמדתם לדין של מרבית המסתננים שלא בפני בית דין צבאי אשר ביכולתו להחמיר בעונשים, אלא בפני בית דין אזרחי הנוטה בדרך כלל להקל בעונשים, לפיכך לא ייפלא שמסתנן אשר נידון בעבור הסתננות למספר ימי מאסר ינסה את מזלו בשנית לאחר ריצוי תקופת מאסרו.

עד כה הננו יכולים להעמיד מסתננים לדין צבאי רק במידה ושטחי הגבול אשר דרכם הסתננו, או השטחים בהם נתפסו היו שטחים סגורים לפי תקנה 125 מתקנות ההגנה לשעת חירום (1945). מספרם של אזרחי הגבול המכוסים על ידי תקנה זו אינם מקיפים את הגבול הישראלי-ירדני דרומית מבית נבאללה ועד אילת וכל אורך הגבול הישראלי-מצרי. מאידך הכרזת אזרחי הספר הסורי-ישראלי, הישראלי-לבנוני כשטחים סגורים יוצרים בעיה חוקית מוזרה כלפי התושבים הערבים, אשר לפי חוק זה חייבים ברישיון להיכנס ולצאת ממנו. אי לכך נראה שהכרחי למצוא פתרון יסודי לבעיה כולה. הפתרון המוצע הוא לערוך הצעת חוק שלא תהיה קשורה בתקנות ההגנה לשעת חירום ותיקרא חוק נגד ההסתננות. החוק יאפשר העמדת כל מסתנן החודר לתחום מדינת ישראל לבית דין צבאי.

נראה לי שלחוק אשר יהיה מכוון [ל]מלחמה יעילה בהסתננות יקל לקבל אישור של כל מוסד מחוקק שהוא.

אין בכוונתי להיכנס לפירוט הצעת החוק אשר מן הראוי שתעובד על ידי פרקליט צבאי ראשי ובעזרת היועץ המשפטי של משרד הביטחון לפני שתועבר למשרד המשפטים.¹

יצחק רבין – אלוף/מ

ראש מחלקת מבצעים

1. חקיקת החוק למניעת הסתננות נמשכה כשנתיים והוא אושר סופית בכנסת רק בשנת 1954.